

Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yol Vergisi (1866-1921)

*Road Tax During the Last Period of
the Ottoman State(1866-1921)*

Ali Rıza GÖNÜLLÜ*

ÖZET

Tarih boyunca muhtelif devletler tarafından, kamu görevlerini yerine getirmek için, vatandaşlardan çeşitli isimler altında vergi toplanmıştır. Vatandaşlardan vergi toplama işi, tarihi Türk Devletleri'nde de görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde de halktan iki çeşit vergi alınmakta idi. Bunlardan biri kaynağını İslam Dini'nden alan şer'i vergi, diğeri de örfi vergidir. Ancak Tanzimat'ın ilan edilmesinden sonra, Türk mali sisteminde reform çalışmaları başlamış ve buna bağlı olarak da vergi çeşitliliği artmıştır. Bu dönemde kabul edilen vergilerden birisi de yol vergisidir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında kabul edilen yol vergisi, Cumhuriyet Dönemi'nde de varlığını sürdürmüştür. Yol vergisi, vergi mükellefleri tarafından bedenen veya nakden yerine getirilen bir yükümlülüktür. Yol vergisi, vatandaşların gelir düzeyine bakılmaksızın, her vatandaşın eşit miktarda alınmıştır. Yol vergisinin bu özelliği, verginin tahsil edilmesinde önemli problemlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunun için bazı yıllarda tahakkuk eden yol vergisi miktarı ile tahsil edilen yol vergisi miktarı arasında önemli farklar meydana gelmiştir. Ayrıca yol vergisi mükellefleri bazı zamanlarda bu vergiyi ödememek için muhtelif sebepler ileriye sürmüşlerdir. 1910'lu yıllarda yol vergisi gelirlerinin belediyelere bırakılması da gündeme gelmiştir. Bunun yanında Osmanlı Dönemi'nde yol vergisi yerli vatandaşlardan alındığı gibi, Osmanlı memleketinde belli bir süre ikamet eden yabancı devlet vatandaşlarından da tahsil edilmiştir. Ayrıca bu uygulamaya Cumhuriyet Dönemi'nde de devam edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELELER

Osmanlı Devleti, Cumhuriyet Dönemi, Yol Vergisi, Mükellef,
Bedeni Yükümlülük, Nakdi Yükümlülük.

ABSTRACT

During history, variously taxes have been collected for fulfilling public duties by several governments. Collecting taxes from citizens have been seen in Turkish States too. Two kinds of taxes have been taken from Ottoman public. Religious tax takes its source from Islamic religion

* Dr.

and the other is civil tax. However, after proclamation of Administrative Reforms, reforms have been started in Turkish financial system and depending on this, tax variety have been increased. One of the taxes accepted in that perion was Road Tax. Road tax that have been accepted during last years of Ottoman State survived during Republic Period. Road tax has been a personal and cash obligation fulfilled by tax-payer. Road tax have been collected equally from each citizen regardless of their income level. This characteristic of road tax have been caused serious problems while collection. Therefor serious difference have been occured between accrued tax and collected tax amounts. Furthermore, road tax-payers have been asserted several reasons not to pay that tax at various times. During 1910, leaving incomes of road taxes to municipalities have been come to mind. Furthermore, road taxes have been collected both from native citizens and foreigner citizens that stays for a while during Ottoman period. Besides, this continued at Republic Period too.

•

KEY WORDS

Ottoman State, Republic Period, Road Tax, Tax-payer, Personal Obligation, Cash Obligation.

1.GİRİŞ

Tarih boyunca muhtelif devletler tarafından, kamu görevlerini yerine getirmek için, çeşitli isimler altında vatandaşlardan vergi toplanmıştır. Vergi; kamu giderlerini karşılamak üzere devletin tek taraflı olarak ve vergileme yetkisine dayanarak, kişilerin gelir ve mallarından aldığı ekonomik değerlerdir. Ancak vergi hukukunun dayandığı bazı temel ilkeler bulunmaktadır. Bu temel ilkelere birisi, vergide genellik ve adalet ilkesidir. Vergide genellik, vatandaşlar arasında her hangi bir fark yapılmaksızın herkesin vergi vermekle yükümlü olması demektir. Vergide adalet ise, herkesin mali gücüne göre vergiye tabi tutulmasıdır¹. Osmanlı Devleti'nde Kuruluş Dönemi'nden Tanzimat Dönemi'ne kadar vergi kelimesi yerine kullanılan hususi bazı tabirler vardır. Bunlar; resm, teklif, adet ve bağ kelimeleridir. Bu tabirlerden resm ve teklif yoğun olarak, adet ve bağ ise nadir olarak kullanılmıştır. Bu kelimeler, vergisi alınan şeyin başına getirilmek sureti ile ifade edilmiştir. Meselâ; Resm-i çift, Adet-i ağnam gibi². XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de vergi kelimesi, Osmanlı metinlerinde yer almaya başlamıştır³.

Vergi, tarihin her devrinde çeşitli cemiyetlerde değişik şekillerde tezahür ederek mevcut olmuştur⁴. Ortaçağ'da varlığını gördüğümüz Türk Devletleri'nin de halktan vergi topladıkları bilinen bir gerçektir. Mesela; Selçuklular zamanında Anadolu vilayetlerinin vergi toplamı 15.000.000 dinar (altın), Doğu Anadolu ve Musul vilayetinin vergi toplamı 10.000.000 dinar, Ahlat Bölgesi'nin vergi toplamı 2.000.000 dinardır⁵.

Türk mali yönetimi Osmanlı Dönemi'nde önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Mali yönetimin asli unsurlarından birisi olan vergi tahsilâtı da, bu dönemde sağlam esaslara bağlanmıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar, Osmanlı Devleti'nin vergi sisteminin ana unsurunu, kaynağını İslam Dini'nden alan şer'i ve örfi vergiler teşkil etmekteydi⁶.

¹ Turgut Akıntürk, *Hukuka Giriş*, (Editör; Neval Okan), Eskişehir 2002, s.48; *Türkçe Sözlük*, C. 2, Ankara 1998, s.2341.

² Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, İstanbul 1977, s.46-47.

³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH. MKT)*, Dos, 133, no.48.

⁴ Kazıcı, *a.g.e*, s.45.

⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969, s.299.

⁶ Ziya Kazıcı, Mehmet Şeker, *İslam-Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1981, s.228; Kazıcı, *a.g.e*, s.48-49.

Tanzimat Dönemi ile birlikte, Osmanlı Devleti'nin mali sisteminde yeni bir dönem başlamıştır⁷. Bu dönemde devlet tarafından önemli mali reformlar yapılmıştır. Tanzimat Dönemi'nde yapılan mali reformların arasında; maliyede merkezileşme faaliyetleri, örfi vergileri sona erdirme çalışmaları, yeni vergi konuları ile tahsil biçimlerini oluşturma çabaları ve özellikle iltizam usulüne son verme girişimleri bulunmaktadır⁸.

Yalnız bütün gayretlere rağmen, Tanzimat Dönemi, vergi mükellefleri olan üretici ve yerli tüccarın hayatında bir yenilik ve zenginleşmeye yönelik değişiklikleri gerçekleştirememiştir⁹. Bunun yanında bu dönemde, önce içten ve daha sonra da dıştan borç alınmış ve bu mesele de devletin mali hayatında önemli sonuçların meydana gelmesine sebep olmuştur¹⁰.

Tanzimat'tan sonraki dönemde mali hayatta başlayan gelişmelerle birlikte, devlet tarafından memleketin alt yapı problemlerinin halledilmesi konusunda, bazı gayretlerin gösterildiği bilinmektedir. Bu dönemde devletin çözüme kavuşturmak istediği konular arasında, ulaşım problemi de bulunmaktadır. Yol ve geçitlerin yapımı, onarımı ve muhafazası; klasik devirde, Osmanlı yönetiminin çeşitli vergi ve angarya yükümlülükleri ile çözümlenmekte idi¹¹. Ancak her alanda baş gösteren yıkıntı ve çöküntü, ulaşımı da etkisi altına almış, önceki devirlerden kalma önemli yolların çoğu ile köprülerin bir kısmı, XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde kullanılamaz duruma düşmüştür. Ülkenin ulaşım probleminin çözülmesi için devlet tarafından Meclis-i Maâbir teşkil edilmiş ve 14 Eylül 1858 tarihli bir nizamname ile bu meclisin çalışma şartları belirlenmiştir. Yol, sokak, cadde, deniz ve nehir ulaşımı gibi bayındırlık konuları bu kurula havale edilmiştir. Bir müddet sonra bu kurul çalışmalarını sonuçlandırmış, öncelikle yönetmelikler hazırlayarak bina ve yol yapımını bir takım kurallara bağlamış ve uygulamaya koymuştur¹².

Ancak ülkede yeni karayollarının yapılmasını ve mevcut karayollarının tamir edilmesini sağlamak için önemli miktarda finansal kaynağa ihtiyaç vardı. Bu finansal kaynağı temin etmek için de, devlet tarafından yeni hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan hukuki düzenlemelerin sonucunda da, benzerini

⁷ Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990, s.21.

⁸ Şener, *a.g.e.*, s.22.

⁹ İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, Ankara 1979, s.272.

¹⁰ Selda Kılıç, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Vilâyet Bütçeleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.20, Sayı:31, (2000), s.193.

¹¹ İlber Ortaylı, *Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Ankara 1974, s.73.

¹² Musa Çadircı, "Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 15, Sayı:26, (1991), s.153-154.

Osmanlı Devleti'nin çağdaşı olan başka devletlerde de gördüğümüz yol vergisi¹³ ismi altında yeni bir vergi, Türk mali hayatına girmiştir.

Burada Osmanlı Devleti'nin son yıllarında uygulamaya konulan ve Cumhuriyet Dönemi'nde de varlığını devam ettiren yol vergisi üzerinde durulacaktır. Ancak konu işlenirken Osmanlı Devleti'nin son yıllarında gerçekleştirilen yol vergisi uygulamalarına ağırlık verilecektir. Bunun yanında yol vergisine dair Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan çalışmalardan da bazı örnekler gösterilecektir¹⁴. Böylece uzun bir süre Türk mali sistemi içinde varlığını devam ettiren yol vergisinin, Türk devlet ve toplum hayatındaki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

2. YOL VERGİSİ MÜKELLEFİYETİ HAKKINDA YAPILAN HUKUKİ DÜZENLEMELER

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı vatandaşları yol vergisi mükellefi olmuşlardır. Osmanlı Devleti'ne ait hukuki metinlerde yol vergisi kavramı, genel olarak tarik bedel-i nakdîsi¹⁵, tarik bedelâtı¹⁶, tarik bedeli¹⁷, tarik mükellefiyeti¹⁸ ve tarik vergisi¹⁹ gibi kavramlarla ifade edilmiştir. Ayrıca bu döneme ait hukuki metinlerde nadir olarak yol parası²⁰ ve yol vergisi²¹ gibi kavramlar da görülmektedir. Cumhuriyet Dönemi'ne ait hukuki metinlerde de, Osmanlı Dönemi'nde kullanılan kavramlardan bazılarının kullanılmasına devam edilmiştir²². Yine bu dönemde yol mükellefiyeti kavramı da hukuki metinlerde yer almıştır²³.

Osmanlı Devleti'nde yol vergisi mükellefiyeti, genel olarak bedenen çalışarak veya bedel verilerek yerine getirilen bir yükümlülük idi. Bunun yanında başlangıçta vergi mükellefinin binek hayvanları ile araba ve yük hayvanları da

¹³ Murat Ören, *Cumhuriyet Dönemi'nde Yol Vergisi Kanunu ve Uygulaması*, İstanbul 1990, s.98-101, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.)

¹⁴ Cumhuriyet Dönemi'ndeki yol vergisi uygulamaları için bakınız; M. Ören, *a.g.e*, s.34-70.

¹⁵ BOA. *DH. MKT.* Dos.260, no.16.

¹⁶ BOA. *DH. MKT.* Dos.2370, no.69.

¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), *Dâhiliye Nezareti İdarî Kısım Belgeleri, (BOA. DH. İD.)*, Dos.58, no.8.

¹⁸ BOA. *DH. İD.* Dos.58, no.8.

¹⁹ BOA. *DH. MKT.* Dos.175, no.23

²⁰ BOA. *DH. MKT.* Dos.164, no.7.

²¹ BOA. *DH. MKT.* Dos.198, no.74.

²² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA), *Muamelat Genel Müdürlüğü (Mua.)*, Fon Kodu (F.K.):030.10.0.0 Yer Numarası (Y.N.):117.816.3. Lef. 1-2.

²³ *Resmî Ceride*, Sayı:84, (23 Şubat 1926), s.8-9; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası (İkinci İntihap Devresi İkinci İçtima Senesi)*, C.3, (1925/1341), s.38-39; M. Ören, *a.g.e*, s.98-101; Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul 2000, s.440.

yol vergisi mükellefiyetine tabii tutuluyordu. Osmanlı Devleti'nde yol vergisi mükellefiyeti hakkında yapılan hukuki düzenlemeler şöyle bir gelişme takip etmiştir:

Bu dönemde yol vergisi mükellefiyetini konu alan hukuki düzenlemelerden ilki 15 Haziran 1866 tarihli Kanun ile ortaya konulmuştur. Bu kanunda yer alan yol vergisi mükellefiyeti ile ilgili olan hükümde; her mahallin 18 yaşından 60 yaşına kadar olan erkek nüfusu ile bunların tasarruf ettikleri bütün yük, araba ve binek hayvanlarının yol mükellefiyetine tabi tutulduğu, adı geçen erkek nüfus ile bu nüfusun tasarrufunda bulunan bütün yük, araba ve binek hayvanlarının beş senede bir defa yol inşaatında yirmişer gün mütemadiyen çalışmak mecburiyetinde olduğu, ayrıca her mahalde hükümetçe tayin edilen yevmiye bedelini ödemek suretiyle adı geçen mükellefiyetten varestede kalınabileceği ve devlet memurları, imamlar, muhtelif dinlere mensup ruhani memurlar ile mektep hocalarının yol mükellefiyetinden muaf tutulduğu gibi hususlar yer almıştır²⁴.

26 Ağustos 1869 tarihli Kanun ile yol vergisi mükellefiyetinden istisna olan şahıslarla ilgili olan sınır genişletilmiştir. Bu kanun ile nizami askerler ve zaptiye erleri de yol mükellefiyetinden muaf tutulmuşlardır²⁵.

1 Mart 1890 tarihli Nizamname ile yol vergisi mükellefiyetinin kapsamı yine daraltılmıştır. Bu nizamname ile yol mükellefiyetinin yirmi yaşından itibaren ifa edilmesi hükmü getirilmiştir. Bunun yanında her sene dört gün bedenlen çalışmak veya bu dört günün mesai bedelinin ödenmesi sureti ile mükellefiyetin ifa edilmesi hükme bağlanmıştır. Yine bu nizamnamede, hayvanların yol mükellefiyetine tabi tutulmayacaklarına dair bir hüküm yer almıştır²⁶.

30 Mart 1909 tarihli Genelge'de de yol vergisi mükellefiyetinden istisna olan şahıslar hakkında yeni hükümler getirilmiştir. Bu genelgeye göre yol vergisi mükellefiyetinden istisna olan şahıslar; fiilen vazife başında bulunan imamlar, mektep ders hocaları, muhtelif mezheplere mensup papaz ve hahamlar, vücut sakatlığı bulunanlar ve mecnun olanlar, silâh altında bulunan nizamiye ve zaptiye askerleri, medresede oturan şahıslar, talebe ve ulemalar, tekke ve zaviyelerin post-nişinleri²⁷, fiilen hizmet başında bulunan hatipler, silâh altında bu-

²⁴ BOA. *DH. İD.* Dos.170, no.8, Lef.1.

²⁵ Aynı Belge. Lef.1.

²⁶ Aynı Belge. Lef.1.

²⁷ Post-nişin; Tekke şeyhi, Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2005, s.867.

lunan redif ve müstahfaz²⁸ erler ile bedel-i şahsileri ile görevli erler²⁹, kabahat veya cinayetle maznun ve mahkûm olarak mevkuf bulunanlar, polisler, köy bekçileri ve askeri mekteplerin talebeleridir. Bu genelgede, yol vergisi mükellefiyetinden istisna olan şahısların haricinde kalan bilumum erkek nüfusun, yirmi yaşından altmış yaşına kadar yol vergisine tabi tutulması hükmü yer almıştır³⁰.

4 Temmuz 1910 tarihli Bütçe Kanunu'nda, yol vergisi mükellefiyetinin bedenen ifa edilmemesi hükmü yer almış, ayrıca her vilayet için tayin olunacak yevmiye ücretine göre, yol mükellefiyetinin bedel olarak ödenmesinin esasları kabul edilmiştir. Bu bütçe kanununa göre yol mükellefiyeti bedeli; İstanbul, Edirne, Aydın, Beyrut, Suriye vilayetleri ile İzmit, Biga, Çatalca ve Kudüs livaları için beş kuruş, Ankara, Halep, Bursa, Trabzon, Kastamonu, Konya vilayetleri ile Zor, Bolu, Canik, Urfa ve Karesi livaları için dört kuruş, Erzurum, Adana, Bitlis, Basra, Bağdat, Diyarbakır, Elazığ, Musul ve Van vilayetleri için üç kuruş olarak kabul edilmiştir³¹.

26 Mart 1913 tarihli Vilayet İdaresi Kanunu ile yol vergisini tahsil etmek görevi vilayetlere bırakılmıştır. Yine bu kanun ile vilayet genel meclislerine, yol vergisini dört günlük amele yevmiyesinin o vilayette baliğ olduğu miktar derecesinde arttırılması için yetki verilmiştir³².

Vilayet İdaresi Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra, yol vergisi mükellefiyeti konusunda yeni bir hukuki çalışma yapılması gündeme gelmiştir. Bunun için Dâhiliye Nezareti tarafından, yol vergisi mükellefiyeti hakkında bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Dâhiliye Nezareti tarafından hazırlanmış olan bu kanun tasarısının ana gayesi, vilayetlere terk edilmiş olan yol vergisi miktarının arttırılmasını sağlamaktır. Bu gayeyi gerçekleştirmek için de, kanun tasarısında yol vergisinin miktarı ile yol vergisine tabi olan mükelleflerin sayısı arttırılmıştır. Ayrıca kanun tasarısında yol vergisinden muaf olan şahıslar da tespit edilmiştir. Yine kanun tasarısı ile yol vergisi mükelleflerinin ödemekte oldukları emlak ve temettü vergileri ile maaşlardan kesilen yüzde üç harp vergisinin toplamı nispetinde, ek bir verginin düzenlenmesi teklif edilmiştir. Bu kanun tasarısı

²⁸ Müstahfaz; Kırk yaşını aşmış olan vatandaşların muvazzaf ve rediflikten sonraki askerlik hizmeti, Ferit Devellioğlu, *a.g.e*, s.743.

²⁹ "Yalnız senenin girmesinden birkaç ay sonra silâh altına alınan redif erlerinden altı ay kadar askerlik hizmetinde bulunanlardan mükellefiyetin yarısı tahsil olunacaktır. Altı aydan bir gün fazla askerlik hizmetinde bulunanlar ise mükellefiyetten muaf tutulacaktır." BOA. *DH. İD.* Dos.170, no.8. Lef.1

³⁰ BOA. *DH. İD.* Dos.170, no.8. Lef.1.

³¹ Aynı Belge. Lef.1.

³² Aynı Belge. Lef.1

Dâhiliye Nezareti tarafından, Islahat-ı Maliye Komisyonu'na gönderilmiş ve burada görüşülmüştür. Islahat-ı Maliye Komisyonu kanun tasarısında bazı değişiklikler yapmış³³ ve bu değişiklikler doğrultusunda Dâhiliye Nezareti tarafından yol vergisi mükellefiyeti kanun tasarısı yeniden hazırlanmıştır. Bu kanun tasarısı 12 Mart 1914 tarihinde "Tarik Mükellefiyet-i Nakdîsi Hakkında Kanun" ismi ile yürürlüğe girmiştir. Bu kanun 8 maddeden meydana gelmiştir. Kanunun ilk dört maddesi yol vergisi ile doğrudan ilgilidir. Bu kanuna göre "Osmanlı memleketinde oturan bilumum erkek nüfus, on sekiz yaşından altmış yaşına kadar yol vergisi ile mükellef tutulacaktır. Sakatlar ve silâh altında bulunan askerler yol mükellefiyetinden muaf tutulacaktır. Yol vergisinin asgari miktarı on iki ve azami miktarı kırk kuruş olup, her vilayette alınacak bedel genel meclisler tarafından tayin olunacaktır. Yol vergisi Tahsil-i Emval Kanunu hükümlerine uygun olarak ağustos ayı zarfında bir defada tahsil edilecektir. Mülkiye ve ilmiye memurları ile muhtelif sınıflara mensup erkân, ümera ve subayların müstahdem, sakat, azledilmiş ve emekli olsun yol vergileri ağustos maaşını alacakları vilayette, yol vergisi için o vilayet genel meclisi tarafından tayin olunan miktar derecesinde maaşlarından kesilmek sureti ile tahsil edilecektir. Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne, Evkaf Nezareti, Ziraat Bankası, Emniyet Sandığı, Hicâz Demiryolu, Seyr-i Sefâin İdaresi ile vilayet ve belediye memurlarının yol vergileri de ağustos maaşlarından tahsil edilecektir. Yol vergisi mükellefi, hangi vilayet nüfusunda kayıtlı ise o vilayete ait olacak, ancak maaştan kesilme sureti ile tahsil edilen yol vergisi, tahsilâtın yapıldığı vilayete ait olacaktır. Yol vergisini vermek istemeyen ve haczedilecek mülkleri bulunmayan mükellefler, hükümet tarafından cebren kazaları dâhilinde kasaba ve köylerine en yakın mahallerde bulunan yol ve sair inşaat mahallerine sevk edilerek, oralarda borçlarını ifa edinceye kadar amele sıfatı ile çalıştırılacaktır. Bu gibilerin ücreti, sair ameleye verilen ücretin aynı olacak ve yol vergisinden olan borçları, bu ücretin yarısı alınmak sureti ile tahsil edilecektir. Ancak bu mükelleflerden adı geçen ücretin yarısından fazlasını borçlarının ödenmesi için vermek isteyenlerin istekleri kabul edilecektir"³⁴.

³³ Mesela; Dâhiliye Nezareti'nin hazırlamış olduğu kanun tasarısında ödemekte oldukları emlak ve temettü vergileri ile maaşlardan kesilen %3'lük verginin toplamı 200 kuruş ve daha fazla olan Osmanlı ülkesindeki kadın nüfusta yol vergisine tabi tutuluyordu. Ancak yol vergisi aynen ve bedenen ifa edilecek şahsi bir vergi mahiyetine haiz bulunduğu için, bu verginin kadınlara teşmil edilmesi Islahat-ı Maliye Komisyonu tarafından uygun görülmemiştir. BOA. DH. İD. Dos.170, no.8. Lef.3.

³⁴ Aynı Belge. Lef.1; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Nezareti Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti* (BOA. DH. MB. HPS. M.), Dos.12, no.13.

Tarik Mükellefiyet-i Nakdîsi Hakkında Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonra, bu kanun hakkında Dâhiliye Nezareti tarafından 22 Mart 1914 tarihinde İstanbul, Edirne, Hüdavendigâr, Erzurum, Adana, Aydın, Ankara, Bitlis, Basra, Bağdat, Beyrut, Hicaz, Halep, Diyarbakır, Suriye, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya, Elazığ, Musul, Van ve Yemen vilayetlerine, İzmit, Urfa, Çatalca, Karesi, Kale-i Sultaniye, Canik, Bolu, Zor, Asir, Kudüs, Menteşe ile Teke mutasarrıflıklarına ve Medine Muhafızlığı'na bilgi verilmiş, ayrıca kanunun uygulanması için gerekli işlemin yapılması emredilmiştir³⁵. Ancak kanunun ortaya koyduğu hükümlerden bir kısmı, kimi yerel yöneticiler tarafından tam manası ile anlaşılmamıştır³⁶. Merkezi yönetim tarafından da bazı vilayetlere, kanunla ilgili olarak hatalı bilgiler de gönderilmiştir³⁷. Bunun için muhtelif vilayet ve mutasarrıflıkların yöneticileri, kanunun bazı maddelerinin nasıl uygulanacağı hususunda tereddüt içinde kalmışlar ve bu tereddütlerin giderilmesi için Dâhiliye Nezareti'nden bilgi istemişlerdir. Yerel yönetimlerden gelen bu talepler doğrultusunda Dâhiliye Nezareti tarafından, vilayet ve mutasarrıflıklara kanunun maddelerini açıklayıcı bilgiler verilmiştir. Bununla ilgili şu örnekler verilebilir; Erzurum Hususi Muhasebe Müdürlüğü'nde, 1914 yılında hangi yıl doğumluların yol vergisine tabii olacakları ve şimdiye kadar yol vergisinden muaf olanların durumlarının ne olacağı konusunda tereddüt meydana gelmiştir. Bu konu hakkında Erzurum Hususi Muhasebe Müdürlüğü'nün talebi üzerine, Erzurum Vilayeti tarafından 5 Nisan 1914 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden bilgi istenmiştir³⁸. Dâhiliye Nezareti tarafından 18 Nisan 1914 tarihinde Erzurum Vilayeti'ne, 1896 doğumluların ve kanunen istisna edilenlerden başkasının 1914 yılından itibaren yol vergisi ile mükellef olacakları bilgisi verilmiştir³⁹.

Suriye Vilayeti Hususi Muhasebe Müdürlüğü'nün talebi üzerine de, Suriye Vilayeti tarafından 21 Nisan 1914 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden maaş, tahsisat ve harcırahlardan icra kılınacak harp vergisi toplamından vaki olacak yüzde beş zammın, Düyun-u Umumiye ve Reji dairelerinde çalışan memurlara da şamil olup olmadığı konusunda bilgi istenmiştir⁴⁰. Dâhiliye Nezareti de 11 Mayıs 1914 tarihinde Suriye Vilayeti'ne, düyun-u umumiye memurları temettü vergisine tabi olmadıkları için maaşlarından harp vergisi kesildiğinden, Tarik Mükellefiyet-i Nakdîsi Kanunu gereğince, bunlardan vilayet yolları hissesinin tah-

³⁵ Aynı Belge. Lef.2.

³⁶ Aynı Belge. Lef.3-16.

³⁷ Aynı Belge. Lef.17-20.

³⁸ Aynı Belge. Lef.3.

³⁹ Aynı Belge. Lef.4.

⁴⁰ Aynı Belge. Lef.5.

sil edilmesinin lazım geleceği, fakat reji memurları temettü vergisine tabi oldukları için maaşlarından harp vergisi kesilmediğinden dolayı, bunlardan vilayet yolları hissesinin alınmaması gerektiği bildirilmiştir⁴¹.

Hicaz Vilayeti halkı, yol vergisi mükellefiyetinden istisna edilmişti. Bu arada Maliye Nezareti tarafından, İstanbul Vilayeti'ne, Hicaz Vilayeti halkından olan şeriflerin mahalli ikametleri dikkate alınmayarak, doğum yerleri itibariyle yol vergisinden istisna edildikleri ve bundan dolayı da İstanbul'da maaş almakta olan şeriflerin 1913 yılı sonuna kadar yol vergisinden istisna edilmiş oldukları bildirilmişti. Ancak İstanbul Vilayeti Hususi Muhasebe Müdürlüğü'nün talebi üzerine, İstanbul Valiliği tarafından 20 Eylül 1914 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden, Hicaz Vilayeti'nden olan şeriflerin yol vergisinden istisna edililmeyeceği konusunda tereddüt meydana geldiği ve bu konuda ne yapılması gerektiği hakkında bilgi istenmiştir⁴². Dâhiliye Nezareti de 23 Eylül 1914 tarihinde İstanbul Vilayeti'ne, Hicaz Vilayeti ahalisinin yol vergisinden istisna edilmelerinin, hükmü geçmiş olan eski kanuna dayandığı ve bunun için Hicaz Vilayeti ahalisinin de yol vergisine tabii tutulması gerektiği, ayrıca İstanbul'dan maaş almakta olan şeriflerin de yol vergisinden istisna edilmemeleri lazım geldiği bildirilmiştir⁴³.

Hüdavendigâr Vilayeti de 6 Ekim 1914 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden yılın altıncı ve yedinci aylarında hizmet-i maksure ve ihtiyat-ı müstahfaz olarak silâh altına alınanlardan yol vergisinin nasıl alınacağı hususunda bilgi istemiştir⁴⁴. Dâhiliye Nezareti de 11 Ekim 1914 tarihinde Hüdavendigâr Vilayeti'ne, mükellef olmayan memurlar ağustos ayı içinde asker oldukları takdirde yol vergisi tahsilinin uygun olmadığı, ağustos ayından evvel veya ağustos ayından sonra silâh altında bulunanlardan yol vergisinin alınmasının tabii olduğu, ancak bu gibilerden hacedilecek malı bulunmayanların, silâh altında bulunmaları sebebi ile fiilen yollarda istihdam edilmeleri kabil olmayacağından, yol vergisinin askerlikten terhis zamanına kadar tecil edilmesi gerektiği, ancak böyle bir olaya meydan vermemek için yol vergisinin ağustos ayı içinde nakden veya bedenen alınmasının uygun olacağı bilgisi verilmiştir⁴⁵.

Diyarbakır Vilayet Encümeni de inzibat memuru olmasından dolayı daimi surette silâh altında demek olan polis memurlarının, silâh altında bulunan asker-

⁴¹ Aynı Belge. Lef.6.

⁴² Aynı Belge. Lef.7.

⁴³ Aynı Belge. Lef.8.

⁴⁴ Aynı Belge. Lef.9.

⁴⁵ Aynı Belge. Lef.10.

ler gibi yol vergisinden müstesna olmaları icap edeceğini düşünüyordu. Diyarbakır Vilayet Encümeni'nin bu düşüncesi, Diyarbakır Vilayeti tarafından 23 Kasım 1914 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiş ve bu konudaki belirsizliğin ortadan kalkması için nasıl muamele edileceğinin bildirilmesi istenmiştir⁴⁶. Dâhiliye Nezareti de 8 Aralık 1914 tarihinde Diyarbakır Vilayeti'ne, polis memurlarının asker olarak kabul edilmediğini ve bundan dolayı yol vergisi ile mükellef tutulmaları lazım geleceğini bildirmiştir⁴⁷.

Trabzon Vilayeti'nde de sakatlar ile silâh altında bulunan bütün askerlerin yol vergisinden muaf tutulması kanun gereği olduğundan dolayı yılın girmesinden silâh altına alındıkları tarihe kadar olan sürede, şahıslardan alınacak yol vergisi miktarında tereddüt meydana gelmiştir. Bu tereddüdün giderilmesi için Trabzon Vilayeti tarafından 23 Kasım 1914 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden bilgi istenmiştir⁴⁸. Dâhiliye Nezareti de 24 Kasım 1914 tarihinde Trabzon Vilayeti'ne, yol vergisinin tahsil zamanının ağustos ayı olduğu ve ağustos ayı zarfında askere alınan kimselerin yol vergisinden müstesna oldukları bildirilmiştir⁴⁹.

Bu arada bazı mahallerde odacı ve hademe gibi ücretli olarak çalışanlardan, hangi vilayet nüfusuna kayıtlı olduğuna bakılmaksızın, çalışmış oldukları vilayetler genel meclisleri tarafından tayin olunan miktar derecesinde yol vergisi alınmakta olduğu, Dâhiliye Nezareti'ne vuku bulan müracaatlardan anlaşılmıştır. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti tarafından 30 Kasım 1914 tarihinde bir genelge yayınlanmıştır. Bu genelgede şu noktalara dikkat çekilmektedir:

“Maliye Nezareti'nden yazılan 13 Ekim 1913 tarih ve 138 numaralı genelgede askeri zabıtlar ve ümera, hükümet memurları ve müstahdemleri, maaş aldıkları ortaya çıkan sakatlar ve emekliler doğum mahallerinin tabi olduğu yerler hususi muhasebesince yol vergisi tahakkukuna tabi tutulmayacakları belirtilmiştir. Ayrıca bunların ağustos ayı maaşlarından kesilecek olan yol vergilerinin doğrudan doğruya tahsil olunan mahallerin hususi gelirlerine irat kayıtlı edileceği ifade edilmiştir. Ancak daha sonra yayınlanan Tarik Mükellefiyet-i Nakdîsi Kanunu'nun 2. maddesi'nde bu konuda yalnız memurlar, zabıtlar, sakatlar ve emeklilerden bahsedilmiş, odacı ve sair ücretliler zikredilmemiştir. Bunun için odacı ve sair ücretlilerin yol vergilerini nüfusa kayıtlı oldukları yer-

⁴⁶ Aynı Belge. Lef.11.

⁴⁷ Aynı Belge. Lef.12.

⁴⁸ Aynı Belge. Lef.13.

⁴⁹ Aynı Belge. Lef.14.

lerde ödemeleri ve çalışmış oldukları vilayetlerde de yol vergilerini ödediklerine dair makbuz ibraz etmeleri gerekmektedir. Ayrıca içinde bulunulan yıla ait yol vergisi, çalışmış oldukları vilayetler tarafından tahsil edilmiş olan odacı ve sair ücretliler, yol vergilerini vilayetlerinde ödediklerine dair makbuz ibraz etmeleri halinde, tahsil edilmiş olan yol vergilerinin iade edilmesi zaruridir⁵⁰.

Kanundaki bu hükme rağmen Vezne Genel Müdürlüğü Tetkik Kalemi tarafından, resmi dairelerden bazılarının odacılardan yol vergisi tahsil ettikleri, bazılarının da bu işlemi yapmadıkları tespit edilmiştir. Bunun üzerine Maliye Nezareti tarafından 4 Ekim 1916 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden resmi dairelerde çalışan odacıların maaşlarından yol vergisi kesilip kesilmeyeceği konusunda bilgi istenmiştir⁵¹. Dâhiliye Nezareti de 7 Ekim 1916 tarihinde Maliye Nezareti'ne, odacı ve emsali çalışanların maaşlarından yol vergisi tahsil edilmesinin uygun olmadığı, bunların yol vergilerini nüfuslarının kayıtlı oldukları vilayetlerin genel meclislerince tayin edilmiş olan miktar üzerinden memleketlerinde ödemelerinin lazım geleceği, resmi dairelerden bazıları tarafından odacıların maaşlarından tahsil edilen yol vergilerinin, odacılar tarafından memleketlerinde yol vergisini ödediklerine dair makbuz ibraz etmeleri halinde, kendilerine geri verilmesinin icap edeceği bildirilmiştir⁵².

Milli Mücadele Dönemi'nde de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından, yol vergisi konusunda yeni bir hukuki düzenleme yapılmıştır. Tarik Bedel-i Nakdîsi Kanun Tasarısı, Kastamonu Milletvekili Sabri Bey tarafından 11 Mayıs 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından da 1920 yılı bütçe döneminin bitmesine bir hafta kala Tarik Bedel-i Nakdîsi Kanunu kabul edilmiştir. Tarik Bedel-i Nakdîsi Kanunu 21 Şubat 1921 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir⁵³. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen Tarik Bedel-i Nakdîsi Kanunu 10 maddeden meydana gelmiştir. Bu kanunun önemli hükümlerinden bazıları şöyledir:

“ Osmanlı memleketinde ikamet eden bütün erkek nüfus on sekizden altmış yaşına kadar yol vergisi ile mükelleftir. Ancak sakatlığını doktor raporu ile ispat eden fakirler ile silâh altında bulunan askerler ve mükellef amelenin toplanmasında görevli köy ve mahalle imamları bu mükellefiyetten müstesnadır. Yol vergisi her mahallin amele rayici gözetilmek ve dört amele yevmiesi esas

⁵⁰ BOA. *DH. MB. HPS. M.* Dos.18, no.23.

⁵¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), *Umur-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti*, (*DH. UMVM.*), Dos.56, no.6. Lef.1

⁵² Aynı Belge. Lef.2.

⁵³ M. Ören, *a.g.e.*, s.25.

olmak üzere vilayet ve müstakil livaların genel meclislerince tayin ve takdir olunur. Yol vergisi Hazine'den maaş alan bütün memurlara ve devlet görevlilerine de şamildir. Bunlardan da genel meclislerce tayin olunan müddetlerde ve iki taksitte yol vergisi tahsil olunur. Yol vergisi Tahsil-i Emval Kanunu mucibince tahsil olunur. Maaş sahiplerinin yol vergileri, taksit zamanına tesadüf eden aylarda maaşlarından kesilmek sureti ile alınır. Yol vergisi köy ve mahalle ihtiyar heyetleri tarafından tahsil edilir veya mükellef tarafından bizzat ait olduğu sandığa teslim edilir. Ancak ihtiyar heyeti tarafından tahsil edilen ve sandığa teslim edilen meblağ için her mükellef adına sandık makbuzu alınır. İkinci taksitin girmesinden itibaren bir ay zarfında köy ve mahallelerin yol vergisi tahakkukunun, yüzde seksen beşini sandığa teslim ettikleri sabit olan ihtiyar heyetine yüzde beş kuruşu geçmemek üzere, genel meclisler tarafından tayin edilecek miktarda aidat verilir. Nakden mükellefiyeti yerine getirmeye muktedir olmadıkları ihtiyar heyetinin şahitliği ve mahalli meclisin tasdiki ile sabit olanların mükellefiyetleri, mahalleri idare ve fen memurları tarafından tayin olunan köy ve kasabalarına üç saati geçmeyen mahallerde üç gün adi ve hususi yollarda çalışmak üzere bedeni mükellefiyete tahvil edilir"⁵⁴.

Cumhuriyetin ilk yıllarında da Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yeni birçok vergi kanunu çıkarıldığı gibi⁵⁵ yol vergisi hakkında da yeni bir hukuki düzenleme yapılmıştır. Bu da 19 Ocak 1925 tarihli ve 542 Numaralı "Yol Mükellefiyeti Kanunu"dur. 23 maddeden müteşekkil olan bu kanun, 23 Şubat 1926 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanması ile birlikte yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla yürürlüğe giren hükümler arasında şunlar bulunmaktadır;

"Türkiye'de sakin bilumum erkek nüfus on sekiz yaşından altmış yaşına kadar yol mükellefiyetine tabidir. Ancak sakatlığı sabit olan fakirler, talebeler, silâh altında bulunan ordu ve jandarma askerleri ile hayatta altı evladı olanlar bu mükellefiyetten müstesnadır. Yol mükellefiyeti, senede altı günden az, on iki günden çok olmamak üzere vilayetlerin genel meclisleri tarafından her sene tayin edilecek müddet zarfında vasati kuvvete haiz bir amelenin görebileceği işten ibarettir. Yol mükellefiyeti esasen hususi yollara münhasırdır. Ancak vilayet genel meclislerinin göreceği lüzum üzerine, mükellefler umumi yollara ait bazı inşaatlarda da mükellef oldukları günler miktarı çalıştırılabilir. Ancak bu günlere ait olan bedelin karşılığı, nafia bütçesinden mahalli idareye aktarılır.

⁵⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası (Birinci İntihap Devresi)*, C.1, (1925/1341), s.108; M. Ören, a.g.e, s.96-97; Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, Ankara 1990, s.280-281.

⁵⁵ Bu konuda bakınız; *Türkiye Cumhuriyeti Büyük Millet Meclisi Tarafından Ahiren Kabul Edilen Yeni Vergi Kanunları*, İstanbul 1926.

Vilayetlerde bedenen işe başlanılacak ve nihayet verilecek vaktin tayini genel meclislere aittir. Yol mükellefiyetine tabi olan şahısların bedeni mükellefiyetleri, buldukları vilayet dâhilindeki ikametgâhına sekiz saat mesafesindeki yollar- da çalışmasına inhisar eder. İnşa olunmakta olan hususi yollara sekiz saatten uzak bulunan köyler ahalişi, genel meclisler kararıyla, nahiye yollarında çalıştırılabilir. Yol mükellefiyeti nakden dahi ifa edilebilir. Mükellefiyetlerini nakden ifa etmek isteyenler, vilayet genel meclisleri tarafından her sene mahalli amele yevmiyesinin ortalama miktarından az olmamak üzere tayin edilecek nakdi bedeli, mükellef oldukları günlere göre genel meclislerce tespit edilecek aylar- da, iki taksitte ödemeleri gerekmektedir. Yol mükellefiyeti genel ve hususi büt- çeden maaş alan bütün memurlara ve devlet görevlilerine de şamildir. Bunların yol vergileri taksit zamanlarına tesadüf eden aylarda maaşlarından kesilmek sureti ile tahsil edilir. Yol vergisi Tahsil-i Emval Kanunu mucibince tahsil olu- nur. Tahsil olunan yol vergisi özellikle yol yapmak, yolları tamir etmek ve bun- ların muhafazasını temin etmek gibi yol işlerine sarf edilir. Yol mükellefiyeti ile mükellef olan her fert ikamet ettiği, ticaret ve sanat icra ettiği ve memur olduğu mahallerde mükellefiyetini nakden ifa eder⁵⁶.

Cumhuriyet Dönemi'nde yol vergisi ile ilgili olarak son köklü değişiklik 1925 numaralı Şose ve Köprüler Kanunu ile yapılmıştır. 10 Haziran 1929 tarihli bu kanunun yol vergisi ile ilgili hükümlerinden bir kısmı şöyledir;

“Türkiye’de kesin on sekiz yaşından altmış yaşına kadar her erkek nüfus yol mükellefiyetine tabidir. Yol mükellefiyeti bedenen ve bizzat çalışmak iste-meyenler tarafından nakden ifa edilir. Ancak sakatlığı sabit olan fakirler, hayat- ta beş evladı olanlar, bilumum mekteplerde tahsilde bulunan öğrenciler, silâ- haltındaki ordu ve jandarma askerleri yol mükellefiyetinden muaftır. Türki- ye’de oturan ve ellerinde kanunca ikamet tezkeresi bulunan ve bulunması la- zım gelen ecnebler, Türkiye’de altı ay ikamet ettikten sonra kanunda gösterilen şartlar dairesinde, yol mükellefiyetine tabii olurlar ve bunların mükellefiyetleri nakdidir. Türkiye Cumhuriyeti ile siyasi münasebette bulunan devletlerin dip- lomasi ve konsolosluk memurları ve bunların maiyetlerindeki aynı devlet tabii- yetini haiz memurlar, mütekabiliyet şartı ile bu mükellefiyetten müstesnadır. Bir senelik bedeni mükellefiyet ortalama kuvvete sahip bir amelenin on günde yapabileceği iş miktarından ibarettir. Bir günlük iş miktarı fenni bir surette Na- fia Vekâleti’nce tespit olunur. Bu hususta Nafia Meclisi’nin görüşü alınır. Nakdi

⁵⁶ *Resmî Ceride*, Sayı:84, (23 Şubat 1926), s.8-9; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası (İkinci İntihap Devresi İkinci İçtima Senesi)*, C.3, (1925/1341), s.38-39; M. Ören, a.g.e, s.98-101; Y. S. Tezel, a.g.e, s.440.

mükellefiyet senede toplam 8 liradır. Buna yol parası denir ve vilayetler genel meclislerince tespit edilecek zamanlarda ve iki eşit taksitte alınır. Taksit zamanı valiler tarafından bir ay evvel neşir ve ilan olunur. Umumi, hususi ve mülhak bütçelerden, belediyelerden ve devlete ait müesseseler ile imtiyazlı ve ruhsatlı şirketlerden maaş, tahsisat ve ücret alanlar yol mükellefiyetlerini buldukları mahallerde mart ve ağustos aylarında iki eşit taksitte nakden eda ederler. Bunlardan yol mükellefiyetleri başka mahalde tahakkuk etmiş olanlar hakkında tahsili yapan vilayetçe, tahakkuku yapan vilayete kaydı kapatılmak üzere malumat verilir. Mükellef amele bulunduğu vilayet dâhilinde ikametgâhından nihayet on iki saat mesafe dâhilindeki yol ve köprü işlerinde çalıştırılır. Bu mesafe dâhilinde yol ve köprü işleri bulunmadığı takdirde, bunlar vilayet dâhilinde ve aynı mesafede Nafia Vekâleti'nin müsaadesi ile su işlerinde ve sair lüzumlu nafia inşaatında da çalıştırılabilir. Mükellef amele, mühendisler tarafından vilayet dâhilinde vücuda getirilecek işe göre, yapılacak tertibat dairesinde, mahalli hükümetçe iş mahallerine sevk olunur⁵⁷.

Ancak zaman içinde 1525 numaralı Şose ve Köprüler Kanunu'nun yol vergisi ile ilgili hükümlerinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Demokrat Parti Dönemi'nde de 5889 sayılı ve 29 Şubat 1952 tarihli Kanun ile Şose ve Köprüler Kanunu'nun yol vergisine ilişkin maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır⁵⁸.

Görüldüğü gibi yol vergisine dair yapılan hukuki düzenlemelerin temelinde Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ve Milli Mücadele Dönemi'nde nakdi mükelleflik, Cumhuriyet Dönemi'nde ise bedeni mükelleflik ön planda bulunuyordu.

3.YOL VERGİSİ TAHSİLÂTI

Tanzimat'tan sonraki dönemde merkezi bütçenin yanında, vilayetlerde toplanan gelir ve giderlerden vilayet bütçeleri teşkil ediliyordu. Kaza ve sancaklarda ayrı ayrı oluşturulan gelir-gider cetvelleri sonucunda toplanan hâsılat, en sonunda vilayetlerde biriktirilmekte idi. Kazalardan sancaklara, sancaklardan da vilayetlere gelen defter ve cetveller muntazam bir şekilde incelenerek toplanan paraların hesabı çıkarılıyordu. Sancaklar tarafından, hangi kalem vergi gelirleri olduğu da belirtildikten sonra, toplanan vergiler vilayete gönderiliyordu⁵⁹.

⁵⁷ M. Ören, a.g.e, s.105-106.

⁵⁸ M. Ören, a.g.e, s.61.

⁵⁹ S.Kılıç, a.g.m, s.193 v.d.

Bununla birlikte sancaklar gelir ve giderleri hakkında, doğrudan merkezi yönetime de bilgi veriyorlardı. Bunun için de sancakların hususi muhasebe daireleri tarafından, aylık olarak sancağın tahsisat ve sarfiyat müfredat cetvelleri, hesap muameleleri cetvelleri ile mal sandığı ve hususi vasıtalar ile tahsil olunan gelirlerin tahakkuk ve tahsilât cetvelleri tanzim edilmekte ve bu cetveller sancaklar tarafından, her ayın sonunda Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmektedir⁶⁰.

Ayrıca her vilayetin hususi muhasebe daireleri tarafından tanzim edilen vilayet gelirlerinin tahakkuk ve tahsilât cetvelleri, muhtelif dairelere ait tahsisat ve sarfiyat müfredat cetvelleri ve hususi idarenin hesap muameleleri cetvelleri de, her vilayet tarafından her ayın ve mali yılın sonunda, Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmektedir⁶¹. Bu arada sancakların ve vilayetlerin hususi idareleri tarafından hazırlanmış olan gelirlerin tahakkuk ve tahsilât cetvellerinde, yerel yönetimler tarafından alınmakta olan bütün vergiler gösterildiği gibi, önceki vergi dönemi ile yeni vergi dönemine ait yol vergisi tahakkuk ve tahsilât miktarları da belirtilmektedir⁶².

Ancak sancak ve vilayetlere ait yol vergisi tahakkuk ve tahsilât cetvelleri incelendiği zaman bazı olumsuzlukların varlığı da görülmektedir; Osmanlı halkı, yol vergisi uygulaması başladıktan sonra, yol vergisi mükellefiyetini yerine getirmeye çalışmıştır. Yalnız yol vergisi kanunu, vatandaşların gelir düzeyine bakılmaksızın, her vergi mükellefinden eşit miktarda vergi tahsil edilmesini hükme bağlamıştır. Bu durumda yol vergisinin tahsil edilmesinde, bir takım zorlukların yaşanmasına sebep olmuştur. Bu nedenle de, bazı yıllarda bir vergi döneminde tahakkuk eden yol vergisi miktarı ile tahsil edilen yol vergisi miktarı arasında önemli farklar meydana gelmiştir. Mesela; 1911 yılında Osmanlı Devleti'nin bütün vilayet ve müstakil livalarında tahakkuk eden yol vergisi miktarı 62.300.343 kuruştur. Yine aynı yıl tahsil edilen yol vergisi miktarı da 37.594.256 kuruş olmuştur. Buna göre tahakkuk eden yol vergisi miktarının % 60.3'ü tahsil edilmiş, %37.7'i tahsil edilememiştir⁶³.

Bunun yanında İstanbul Vilayeti'nde 1914 yılının Mart ayından Şubat ayı sonuna kadar tahakkuk eden bir yıllık yol vergisi miktarı 4.058.610 kuruş, tahsil edilen yol vergisi miktarı da 1.366.899 kuruş olmuştur. Bu vergi döneminde tahsil edilen yol vergisi miktarının, tahakkuk eden yol vergisi miktarına oranı %33.67'dir. Aynı dönemde eski yıldan kalan yol vergisinin tahakkuk miktarı

⁶⁰ BOA. *DH. UMVM*. Dos.32, no.7. Lef.1-4.

⁶¹ BOA. *DH. UMVM*. Dos.135, no.2. Lef.1-12.

⁶² BOA. *DH. UMVM*. Dos.32, no.7. Lef.2; BOA. *DH. UMVM*. Dos.135, no.2. Lef.2.

⁶³ BOA. *DH. İD*. Dos.170, no.8. Lef.1.

8.980.428 kuruş 35 para, tahsil edilen yol vergisi miktar da 503.372 kuruştur. Eski yıldan kalan yol vergisi miktarının da %5.60'ı tahsil edilmiştir. İstanbul Vilayeti'nde eski yıldan devreden ve yeni yılda tahakkuk eden yol vergisi toplamı da 13.039.038 kuruş 35 paradır. Bu miktar içinde tahsil edilen yol vergisi miktarı 1.870.271 kuruştur. Tahsil edilen yol vergisinin tahakkuk eden yol vergisi miktarına oranı da %14.3'dür⁶⁴.

TABLO I:İstanbul'un Kazalarının 1914 Yılına Ait Yol Vergisi Miktarı (Kuruş)⁶⁵.

Kaza İsmi	Bir Önceki Yıl		Yeni Yıl	
	Tahakkuk Miktarı	Tahsil Miktarı	Tahakkuk Miktarı	Tahsil Miktarı
İstanbul	2.879.809	36.312	1.170.410	338.852
Beyoğlu	3.628.850	337.556	1.454.500	501.891.20
Üsküdar	1.287.869	36.420	502.840	179.593.30
Makri Köy	315.030.20	28.669	198.280	55.776
Adalar	115.588.20	4.665	84.080	11.340
Beykoz	113.880	15.000	62.420	30.400
Gekbuze	257.538.20	25.819	188.240	90.191
Şile	149.488	12.717	215.120	87.520
Kartal	232.375.15	6.214	182.720	71.334.30
Toplam	8.980.428.35	503.372	4.058.610	1.366.899

İstanbul Vilayeti'nin Şubat 1914 tarihinde tahakkuk eden ve tahsil edilen bir aylık yol vergisi miktarı da şu şekildedir. İstanbul'da 1914 yılının Şubat ayı zarfında, içinde bulunulan dönemden 92.951 kuruş, eski dönemden de 36.197 kuruş ve toplam 129.148 kuruş yol vergisi tahsil edilmiştir. Bu para İstanbul'un Şehremini Tahsilât Şubesi, Edirnekapı Tahsilât Şubesi, Eyüp Sultan Tahsilât Şubesi, Şehzadebaşı Tahsilât Şubesi, Soli Manastırı Tahsilât Şubesi, Fatih Tahsilât Şubesi, Kum Kapı Tahsilât Şubesi, Üsküdar Livası'na bağlı Selamsız Tahsilât Şubesi, Üsküdar Tahsilât Şubesi, Beyoğlu Livası'na bağlı Kasımpaşa Tahsilât Şubesi, Tatavla Tahsilât Şubesi, Feriköy Tahsilât Şubesi, Büyükdere Tahsilât Şubesi, Tophane Tahsilât Şubesi, Hasköy Tahsilât Şubesi, Gekbuze (Gebze) Kazası'nın Birinci ve Dördüncü Dairesi, Beykoz'un İkinci Dairesi, Şile'nin İkinci ve Üçüncü Dairesi, Kartal'ın Birinci ve İkinci Dairesi, Adalar'ın dört dairesi ve Makriköy Tahsilât Şubesi tarafından toplanmıştır. Toplanan bu paranın ka-

⁶⁴ BOA. *DH. UMVM*. Dos.55, no.39. Lef.1

⁶⁵ Aynı Belge. Lef.1.

zalara göre dökümü şu şekildedir. İstanbul 27.830 kuruş, Beyoğlu 60.211,5 kuruş, Üsküdar 11.773 kuruş 30 para, Makriköy (Bakırköy) 2.476 kuruş, Adalar 140 kuruş, Beykoz 2.880 kuruş, Gekbuze 5.921 kuruş, Şile 12.696 kuruş ve Kartal 5.220 kuruştur⁶⁶.

Ancak İstanbul Vilayeti Hususi Muhasebe Müdürlüğü, yol vergisi tahsilâtının az olması yüzünden, tahsilât memurlarının yol vergisinin tahsil edilmesi hususunda gerekli şekilde çalışmamış olduklarını düşünüyordu. Bu sebepten dolayı, 8 Nisan 1914 tarihinde İstanbul Vilayeti'nden, yol vergisini de diğer vergiler gibi tahsil etmek vazifesi ile mükellef olan tahsilât memurlarından görevini ihmal edenlerin cezalandırılmalarını talep etmiştir⁶⁷. İstanbul Vilayeti Hususi Muhasebe Müdürlüğü'nün bu talebi, İstanbul Valiliği tarafından 16 Haziran 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Bu talep üzerine Dâhiliye Nezareti tarafından 21 Haziran 1915 tarihinde, yol vergisinin tahsil edilmesi konusunda ihmali görülen tahsilât memurlarının cezalandırılması için, İstanbul Vilayeti'ne talimat verilmiştir⁶⁸.

Ekim 1915 tarihinde de Konya Vilayeti'nde tahakkuk eden yol vergisi toplamı 2.613.880 kuruş, tahsil edilen yol vergisi miktarı da 457.217 kuruş 35 para olmuştur. Ayrıca eski dönemden devreden yol vergisinin tahakkuk miktarı 4.204.305 kuruş 39 para, tahsil edilen yol vergisi miktarı da 170.358 kuruş 10 paradır. Konya Vilayeti'nde Ekim 1915 tarihinde eski dönemden devreden yol vergisinin % 4.05'i, yeni dönemde tahakkuk eden yol vergisinin de %17.49'u tahsil edilmiştir. Bunun yanında Ekim 1915 tarihinde Konya Vilayeti'nin tahakkuk eden gelirler toplamı 6.394.894 kuruş 4 para, tahsil edilen gelirler toplamı da 3.994.453 kuruş 22 paradır. Aynı dönemde Konya Vilayeti'nin eski dönemden devreden gelirlerinin tahakkuk miktarı 5.039.851 kuruş 39 para, tahsil edilen miktarı da 628.281 kuruş 36 paradır. Ekim 1915 tarihinde Konya Vilayeti'nin eski dönemden devreden gelirlerinin % 12.4'ü, yeni dönemde tahakkuk eden gelirlerinin de % 62.4'ü tahsil edilmiştir. Konya Vilayeti'nin tahakkuk eden yeni dönem gelirleri toplamında yol vergisinin oranı % 40.87'dir. Ancak tahsil edilen yeni dönem gelirler toplamında yol vergisinin oranı %11.44'dür. Konya Vilayeti'nin eski dönemden devreden gelirleri toplamında yol vergisinin oranı % 83.42'dir. Eski dönemden devreden gelirlerden, tahsil edilen yol vergisi oranı da % 27.1'dir⁶⁹.

⁶⁶ Aynı Belge. Lef.2.

⁶⁷ Aynı Belge. Lef.2.

⁶⁸ Aynı Belge. Lef.3-4.

⁶⁹ BOA. *DH. UMVM*. Dos.135, no.2. Lef.1.

TABLO II: Konya Vilayeti'nin Ekim 1915 Yılı Geliri (Kuruş)⁷⁰.

	GENEL GELİRLER			YOL VERGİSİ		
	Eski	Yeni	Toplam	Eski	Yeni	Toplam
Tahakkuk	5039851.39	6394894.7	11434746.09	4204305.39	2613880	6818185.39
Tahsilât	628281.36	3994453.22	4623734.58	170358.10	457217.35	627575.45
Oran %	% 12.4	% 62.4	% 40.4	% 4.05	% 17.49	% 9.20

Ocak 1917 tarihinde de İçel Sancağı'nda tahakkuk eden yol vergisi toplamı 260.362 kuruş, tahsil edilen yol vergisi miktarı da 105.837 kuruş 20 paradır. Ayrıca eski dönemden devreden yol vergisinin tahakkuk miktarı 801.232 kuruş 25 para, tahsil edilen yol vergisi miktarı da 34.044 kuruş 15 paradır. İçel Sancağı'nın Ocak 1917 tarihinde yeni dönemde tahakkuk eden yol vergisinin % 40.65'i, eski dönemden devreden yol vergisinin de % 4.24'i tahsil edilmiştir. Bunun yanında Ocak 1917 tarihinde İçel Sancağı'nın tahakkuk eden yeni dönem gelirler toplamı 1.026.732 kuruş 76 para, tahsil edilen yeni dönem gelirler toplamı da 820.304 kuruş 11 paradır. Aynı dönemde İçel Sancağı'nın eski dönemden devreden gelirlerinin tahakkuk miktarı 915.259 kuruş 18 para, tahsil edilen miktarı da 91.788 kuruş 31 paradır. Ocak 1917 tarihinde İçel Sancağı'nın eski dönemden devreden gelirlerinin % 10.02'i, yeni dönemde tahakkuk eden gelirlerinin %79.89'u tahsil edilmiştir. İçel Sancağı'nda tahakkuk eden yeni dönem gelirler toplamında yol vergisinin oranı % 25.35'dir. Ancak tahsil edilen yeni dönem gelirler toplamında yol vergisinin oranı %12.90'dır. İçel Sancağı'nın eski dönemden devreden gelirler toplamında yol vergisinin oranı % 87.54'dür. Eski dönemden devreden gelirlerden, tahsil edilen yol vergisi oranı da % 37.08'dir⁷¹.

TABLO III: İçel Sancağı'nın Ocak 1917 Yılı Geliri (Kuruş)⁷².

	GENEL GELİRLER			YOL VERGİSİ		
	Eski	Yeni	Toplam	Eski	Yeni	Toplam
Tahakkuk	915259.18	1026732.76	1941992.14	801232.25	260362.00	1061594.25
Tahsilât	91788.31	820304.11	912093.02	34044.15	105837.20	139881.35
Oran %	% 10.02	% 79.89	% 46.96	% 4.24	% 40.65	% 13.17

⁷⁰ Aynı Belge. Lef.1.

⁷¹ BOA. *DH. UMVM*. Dos. 32, no.7. Lef.1.

⁷² Aynı Belge. Lef.1.

4.YOL VERGİSİNE KARŞI YAPILAN İTİRAZLAR

Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi'nde vatandaşlar muhtelif sebepler ileri sürerek, yol vergisini vermemek için uğraşmışlardır. Bununla ilgili olarak çok sayıda vatandaş tarafından çeşitli devlet kurumlarına dilekçeler verilmiştir. Kayseri Sancağı'na bağlı İncesu Kazası'nın Kesilik Köyü yöneticileri tarafından, Saray-ı Hümayun Table-kârlarından⁷³ Mehmet Arif'ten temettü vergisi ve yol parası istenmiştir. Mehmet Arif de bu konuda Dâhiliye Nezareti'ne bir dilekçe vermiş ve bu dilekçede temettü vergisi ve yol parasından af edilmesini talep etmiştir. Bu talep üzerine Dâhiliye Nezareti tarafından 12 Eylül 1889 tarihinde Maliye Nezareti'ne bu konu hakkındaki görüşü sorulmuştur⁷⁴.

Konya Vilayeti'nin Nevşehir ve Ürgüp kazaları ahalisinden ve Matbah-ı Hassa⁷⁵ hademesinden olan birçok kişinin mühür ve imzası ile Dâhiliye Nezareti'ne bir dilekçe gönderilmiştir. Bu dilekçede, Konya Vilayeti tarafından kendilerinden temettü vergisi ile yol parası talep edilmekte olduğu ve kendilerinin ise bu gibi vergilerden muaf buldukları belirtilmiştir. Bunun üzerine bu dilekçe Dâhiliye Nezareti tarafından 1 Kasım 1893 tarihinde, Konya Vilayeti'ne gönderilmiştir. Ayrıca Dâhiliye Nezareti bu konuda emsaline göre işlem yapılmasını, Konya Vilayeti'nden istemiştir⁷⁶.

Muhtar Mehmet Şakir tarafından Kastamonu Vilayeti'nin Düzce Kazası'na bağlı olan Akçaşehir Nahiyesi halkından 1892 yılına ait yol vergisini zamanında ödemeyenlerden ceza olarak bir bedel alınmıştır. Muhtar Mehmet Şakir tarafından alınan bu bedel, Akçaşehir Nahiyesi Sandık Emni'ne teslim edilmiş ve bununla ilgili bir evrak alınmıştır. Ancak Muhtar Mehmet Şakir'den bu bedelin tekrar tahsil edilmesi cihetine gidilmiştir. Bu durum, Muhtar Mehmet Şakir tarafından, Sadaret'e bir dilekçe ile şikâyet edilmiştir. Bu dilekçe Sadaret tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Dâhiliye Nezareti de 25 Kasım 1893 tarihinde, Kastamonu Vilayeti'nden, bu dilekçenin muhtevasının tahkik edilmesini ve ortaya çıkacak duruma göre gerekli işlemin yapılmasını talep etmiştir⁷⁷.

Tırnova Muhacirlerinden Mehmet Efendi, önceden Bursa'da ikamet etmekte iken, daha sonra buradan ilişkisini keserek, İstanbul'a yerleşmiştir. Ancak Bursa yerel yönetimi tarafından Mehmet Efendi'den yol vergisi talep edilmiştir.

⁷³ Table-kâr; Yemek yenirken iş gören hizmetçi. Ferit Devellioğlu, *a.g.e*, s.1012.

⁷⁴ BOA. *DH. MKT.* Dos.133, no.42.

⁷⁵ Matbah-ı hassa; Sarayda padişah yemeklerinin pişirildiği bölüm. F. Devellioğlu, *a.g.e*, s.585.

⁷⁶ BOA. *DH. MKT.* Dos.164, no.7.

⁷⁷ BOA. *DH. MKT.* Dos.175, no.23.

Bunun üzerine Mehmet Efendi tarafından bir dilekçe ve ilmühaberle Dâhiliye Nezareti'ne başvurulmuş ve yol vergisi talebine itiraz edilmiştir. Mehmet Efendi'nin dilekçe ve ilmühaberleri Dâhiliye Nezareti tarafından 21 Ocak 1894 tarihinde Hüdavendigâr Vilayeti'ne gönderilmiştir. Ayrıca Dâhiliye Nezareti, Mehmet Efendi'nin talebinin tahkik edilmesini ve icabının yerine getirilmesini Hüdavendigâr Vilayeti'nden istemiştir⁷⁸.

Akka ahali adına Halil Susi, Sava ve Derviş tarafından, Yıldız Sarayı'na gönderilen telgrafta, Akka ahalisinin fakir olması sebebi ile yol vergisi mükellefiyetinden af edilmesi talep edilmiştir. Bunun üzerine padişah tarafından 28 Temmuz 1897 tarihinde çıkarılan İrade-i Seniye ile Akka ahalisinin yol vergisi mükellefiyetinden af edilip edilmeyeceğinin tahkik edilmesi ve sonucun arz edilmesi, Sadaret'ten istenmiştir⁷⁹.

Manastır Vilayeti'nin Resne Kazası ahalisinden olan ve vaktiyle memleketleri ile olan ilişkilerini keserek, İstanbul'a hanelerini nakleden Yahya bin Hasan, Hüseyin bin Hasan, Arnavut Süleyman bin İlyas ve Ömer Halit tarafından Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bir dilekçe verilmiştir. Bu şahıslar vermiş oldukları bu dilekçede, memleketleri ile olan mülkiyet ilişkilerini kesmiş olduklarından dolayı, yol vergisi mükellefiyetinden istisna edilmelerini talep etmişlerdir. Bu talep Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından Manastır Vilayeti'ne iletilmiştir. Bu konu ile ilgili olarak Manastır Vilayeti de 7 Mart 1895 ve 1 Mayıs 1897 tarihlerinde Dâhiliye Nezareti'nden, nüfus idaresi tarafından gerekli muamelenin yapılması için, bu şahıslara ait künye pusulalarının gönderilmesini talep etmiştir. Ancak padişah iradesine göre, taşra ahalisinden olan ve İstanbul'a hanelerini nakledenler ile evlenenlerin kuradan muafiyetleri mümkün olmadığı gibi, bunların yaptıkları işlemlerin yok hükmünde olduğu da biliniyordu. Bunun için Dâhiliye Nezareti tarafından 7 Temmuz 1900 tarihinde Manastır Vilayeti'ne gönderilen yazıda, Yahya bin Hasan, Hüseyin bin Hasan, Arnavut Süleyman bin İlyas ve Ömer Halit'in maksatlarının nüfus kayıtlarının silinmesi olmadığı, yalnız yol vergisinden istisna edilmekten ibaret bulunduğu bildirilmiştir⁸⁰.

Selanik Vilayeti'ne bağlı Gevgili Kazası'na ait köylerde yol vergisini konu alan ilanlar dağıtılmıştı. Bu ilanlarda fakirlerin yol vergisi mükellefiyetinden istisna oldukları belirtilmişti. Ancak bu ilanlarda yol vergisinden istisna edilenler şahıslarla ilgili olarak, başka bir husus yer almamıştı. Bunun yanında fakirlerin yol vergisinden istisna edildiklerine dair bir emir ve nizam da bulunmu-

⁷⁸ BOA. *DH. MKT.* Dos.198, no.74.

⁷⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade-Hususi (İ. HUS)*, Dos.54, no.1315.S/79.

⁸⁰ BOA. *DH. MKT.* Dos.2370, no.69.

yordu. Gevgili Kaymakamlığı da Selanik Vilayeti'nden, tahakkuk muamelesine dayanak olmak üzere, yol vergisi mükellefiyetinden istisna olan kimselerin bildirilmesini istemiştir. Yalnız Gevgili Kazası'nın köylerinde dağıtılan bu ilanlar, Rumeli Vilayeti Genel Müfettişliği tarafından tertip edilmişti. Bundan dolayı Selanik Vilayeti 18 Şubat 1907 tarihinde Rumeli Vilayeti Genel Müfettişliği'ne, fakir olduğu halde mükellef olduğu vergiyi çalışarak vermeğe kadir veya bizzat yola gidip işlemeğe vücutça muktedir olanların, mükellefiyeti hakkındaki görüşü sorulmuştur⁸¹. Rumeli Vilayeti Genel Müfettişliği tarafından 13 Mart 1907 tarihinde Selanik Vilayeti'ne, yol vergisi mükellefiyetinden müstesna olanlar hakkında nizam ve hususi emirlerin ihtiva ettiği hususlar haricinde muamele yapılmaması ve matbu varakalarda görülen yanlışlığın düzeltilmesinin lazım olacağı ifade edilmiştir⁸².

Selanik Vilayeti'nin Gevgili Kazası'na bağlı bir nahiye merkezi olan Natya Köyü ahalisi de her yıl yol mükellefiyetini bedenen ifa edeceklerini kayıt ettirmişlerdi. Buna rağmen yola hiçbir amele sevki kabil olmamış ve yıldan yıla devir olunan mükellef amelenin toplamı önemli bir miktara ulaşmıştı. Bunun için Selanik Vilayeti tarafından Natya Köyü'nden mükellef amele sevkinin gerçekleştirilmesi için Jandarma Dairesi'nden yardım talep edilmişti. Ancak Askeri Kuvvetler tarafından bu talebe olumsuz cevap verilmişti. Bu arada Nafta Müdürlüğü tarafından bedenen hizmet etmeyi kabul eden mükellef amelenin tespit edilmiş olan yollara sevk edilmesi, jandarmaya ait vazifelerden olduğu Selanik Vilayeti'ne bildirilmiştir. Ayrıca sevk işleminin tehir edilmemesi de istenmiştir⁸³. Bunun üzerine Gevgili Kaymakamlığı tarafından 6 Mayıs 1907 tarihinde Rumeli Vilayeti Genel Müfettişliği'nden, Jandarma Alay Kumandanlığı'nca mükellef amele sevkinin temin edilmesi hususunda gerekli işlemin yapılması istenmiştir⁸⁴. Rumeli Vilayeti Genel Müfettişliği de 5 Haziran 1907 tarihinde Gevgili Kaymakamlığı'na, idare meclislerinden çıkarılacak kararname üzerine yol, köprü ve kemer gibi geçilecek yerler inşaatında bedenen mükellefiyetlerini ifa edecek amelenin, kendilerine yakın olan yerlerde ve ziraat işlerine zarar vermeyecek mevsimlerde, zabıta memurları tarafından yollara sevklerinin lazım geleceğini bildirmiştir⁸⁵. Bunun yanında Rumeli Vilayeti Genel Müfettiş-

⁸¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı* (BOA. TFR.1.SL.), Dos.136, no.13585. Lef.1.

⁸² Aynı Belge. Lef.2.

⁸³ BOA. TFR.1.SL. Dos.146, no.14549. Lef.1.

⁸⁴ Aynı Belge. Lef.2.

⁸⁵ Aynı Belge. Lef.3.

liği tarafından, Gevgili Kazası'nın Mayadağ Köyü ahalisi hakkında da bu emir doğrultusunda işlem yapılması, Gevgili Kaymakamlığı'ndan talep edilmiştir⁸⁶.

Şerif Abdullah ve on dört arkadaşı tarafından 31 Ocak 1910 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bir telgraf çekilmiştir. Bu telgrafta uzun senelerden beri Halep Çayı'nın kuruması yüzünden bütün ahalinin perişan olduğu ve bu sebepten dolayı yıllık 12 kuruş yol vergisinin ahali tarafından ödenemeyeceği bildirilmiş, ayrıca her ferdin mükellef amele olarak dört gün gerekli mahalde çalıştırılması hakkında mahalli hükümete yapılan başvurunun kabul edilmesi talep edilmiştir⁸⁷. Dâhiliye Nezareti de 3 Şubat 1910 tarihinde Halep Vilayeti'nden, 6 Şubat 1910 tarihinde de Bağdat Vilayeti'nden konu hakkında bilgi istemiş ve gerekli işlemin yapılmasını hususunda talimat vermiştir⁸⁸. Ancak Halep Valiliği tarafından Dâhiliye Nezareti'ne, Şerif Abdullah ve 14 arkadaşının telgrafının Halep merkezinden çekilmediği konusunda bilgi verilmiş ve bu konu ile ilgili olarak Bağdat Vilayeti'ne tebligat yapılması istenmiştir⁸⁹.

Antalya Vilayet Encümeni tarafından, 1925 yılı yol vergisi on iki liraya çıkarılmıştı. Bunun üzerine Antalya Türk Ocağı tarafından 4 Haziran 1925 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na, yol vergisinin bu ay (haziran) zarfında yürürlüğe girdiği, yol vergisinin polis ve jandarma marifeti ile toplandığı, ayrıca Antalya halkının iktisadi vaziyetinin bu vergiyi ödemeye kifayet etmeyeceği bildirilmiştir⁹⁰. Türkiye Büyük Millet Meclis Başkanlığı da 15 Haziran 1941 tarihinde Başvekâlet'e, konu ile ilgili bilgi vermiş ve gereğinin yapılmasını istemiştir⁹¹. Ancak Antalya Türk Ocağı'nın bu talebinin nasıl sonuçlandığı bilinmemektedir.

5.YOL VERGİSİNİ ARTTIRMA TALEPLERİ

Yol vergisinin az olması ve bu miktar para ile yol yapılmayacağı gerekçesi ile bazı yerel yöneticiler tarafından, yol yapmak için muhtelif öneriler dile getirilmiştir. Ayrıca bu öneriler yerel yönetimler tarafından merkezi yönetime bildirilmiştir. Milli Mücadele'nin ilk yıllarında Eskişehir Sancağı'nda, yerel yönetim tarafından yol vergisi bedeli olarak, halktan kırk kuruş tahsil edilmekte idi. Bu bedel daha önceki yıllarda geçerli olan dört günlük amele yevmiyesinin kar-

⁸⁶ Aynı Belge. Lef.3.

⁸⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (BOA. DH. MUI.)*, Dos.61-1, no.43. Lef.1

⁸⁸ Aynı Belge. Lef.2-3.

⁸⁹ Aynı Belge. Lef.3.

⁹⁰ BCA. *Mua.* F.K. 030.10.0.0. Y. N. 117.816.3. Lef. 1

⁹¹ Aynı Belge. Lef. 2

şılığı idi. Ancak amele yevmiyesi bu dönemde seksen-yüz kuruşa çıkmıştı. Bunun için tahsil edilen yol vergisi miktarı ile amele yevmiyesi arasında büyük bir fark bulunuyordu. Bundan dolayı Eskişehir Mutasarrıflığı tarafından, 4 Şubat 1920 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne, şimdiye kadar tahsil edilmiş olan yol vergisi ile bir karış yol yapılmadığı, bunun için yolsuzluktan dolayı birçok felaketlere ve mahrumiyetlere maruz kalan halkın, hükümetin tayin edeceği mühendis ve vereceği alet ve edevat ile yolların kendileri tarafından yapılmasına karar verdikleri bildirilmiştir⁹².

Eskişehir Mutasarrıflığı tarafından, aynı tarihte Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı daha gönderilmiştir. Bu yazıda da şöyle denilmektedir;

“ Bedeni mükellefiyet usulü ilga edilerek vilayetin umumi ve hususi yolları ihale ve emanet sureti ile inşa ve tamiri kabul edilmiştir. Gerçi umumi harpten evvel bu suretle bazı taraflarda bir miktar inşaat yapılabilmiş ise de, harp esnasında amele yokluğu yüzünden askeri yollar müstesna olmak üzere, başlanılmış olan inşaat faaliyetleri her tarafta tatil edilmiştir. Harp yüzünden meydana gelen ve şiddetle devam eden fiyat yüksekliği sebebi ile para ile yol inşası mümkün değildir. Amele ücretinin düşmesini ve inşaat malzemesinin ucuzlamasını beklemek ise, memleketin iktisadi ve ticari can ve emareleri hükmünde bulunan ve doğrudan doğruya hayat-ı esasiye-i memlekete müteallik olan yolların inşasını bir ati-i meçhule talik etmekten başka bir netice hâsıl etmez. Memleketimizin ezcümle livanın ise böyle uzun müddet beklemeye katiiyen tahammülü yoktur. Zirai mahsulleri ve ticari mamulleri itibari ile Anadolu'nun önemli bir merkezi olan Eskişehir Livası'nda ne merkezden kazalara, ne de kazalardan yekdiğerine ve özellikle hayvan v.s. nakliyatından dolayı fevkalade öneme haiz olan istasyonlara bağlı muntazam bir şose değil, hatta tesviye edilmiş adı bir yol bile yoktur. Muvazene-i Hususiye'ye ait olan yol vergisi toptan yol inşaatına tahsis edilse bile, ancak yılda iki kilometre yol yapılabilir. Yüzlerce kilometreye ulaşan liva yollarının bu şartlar içinde imarında başarılı olunamaz. Liva ahalisi yolların intizamsızlığından, köprülerin harap olmasından ve yağmurlu mevsimlerde hayvanla bile gidip gelme imkânı olmamasından dolayı iktisadi ve ticari yönden sıkıntı çekmektedirler. Bu durumdan şikâyetçi olan halk, mükellef amele usulü tatbik edildiği takdirde çalışacaklarını ve icap ederse nakden dahi fedakârlıkta bulunacaklarını ifade etmektedirler. Hatta bu konuda Sivrihisar ve Mihaliççık kazaları ahalisi yazılı olarak taahhütte bulunmuşlardır. Bu mesele genel mecliste de görüşülmüştür. Burada yapılan görüşme sonunda da,

⁹² BOA. *DH. UMVM*. Dos.48, no.2. Lef.1.

nakdi mükellef usulü yürürlükte buldukça yol yapılması imkânının olmadığı, ayrıca otuz-kırk yıl evvel yapılan adi şoselerin yeniden inşasından sarfınazar edilerek, tamir edilmesine bile bütçenin yeterli bulunmadığı kanaati ortaya çıkmış ve mükellef amele usulü ile yol inşaatının yapılmasına karar verilmiştir⁹³.

Ancak Eskişehir Mutasarrıflığı'nın bu önerileri, Dâhiliye Nezareti tarafından bedeni mükellefiyet usulünün Tarık Mükellefiyet-i Nakdîsi Kanunu ile ortada kaldırılmış olduğu ve angarya usulünün yeniden ihyasının da hükümetçe takip edilen maksada uygun olmadığı gerekçesi ile kabul edilmemiştir. Ayrıca bu konu ile ilgili olarak, Dâhiliye Nezareti tarafından 12 Şubat 1920 tarihinde, Eskişehir Mutasarrıflığı'na bir tahrirat gönderilmiştir⁹⁴.

23 Şubat 1920 tarihinde Eskişehir Sancağı Daimi Encümeni'nde, Dâhiliye Nezareti'nin tahrirâtı görüşülmüştür. Burada yapılan görüşme sonunda, Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmek üzere şu metin hazırlanmıştır;

“Encümende, amele ücretinin ve malzeme fiyatlarının yüksek bulunduğu ve böyle bir zamanda para ile yol yaptırılmasının imkânsız bulunduğu kanaati hâsıl olmuş, gerek bu kanaate ve gerek liva ahâlisinin yollarını bizzat yapmak hususunda sözlü ve yazılı olarak arzularını belirtmelerine dayanarak mükellef amele tatbikine oy birliği ile karar verilmiştir. Hükümet ahâlinin arzusu hilaflında bu usulü tatbikine kıyam ederse, o zaman angarya telakki olunabilir. Yoksa kendi arzu ve rızaları ile kendilerine ait ve elzem bulunan bir yolu yapmak isteyen ve hatta bilfiil çalıştıktan maada nakden de fedakârlık etmekten çekinmeyen ahâlinin pek doğru pek samimi olan müracaatlarını kabul etmemek ve bunları senelerce yolsuzluk dolayısıyla binlerce sıkıntı içinde bırakmak her halde hükümetin takip ettiği ve bundan sonra da takibi gerekli maksada ve İdare-i Vilayet Kanunu'nun neşrini icap ettiren sebeplere muvafık olmasa gerektir. Asırlardan beri para verdikleri halde yolsuz bırakılan ahâlinin bundan sonra hukuklarını müdafaaya çalışacakları bellidir. Yol vergisi ne miktar arttırılırsa arttırılsın, pek çok yıllar para ile yol yapılmayacağına bütün mevcudiyetimizle biz ve ahali kani ve kailiz...”⁹⁵.

⁹³ Aynı Belge. Lef.2.

⁹⁴ Aynı Belge. Lef.3.

⁹⁵ Aynı Belge. Lef.4.

Eskişehir Sancağı Daimi Encümeni'nce hazırlanmış olan bu metin, Eskişehir Mutasarrıflığı tarafından 25 Şubat 1920 tarihinde, Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiş ve bu konuda gerekli iznin verilmesi talep edilmiştir⁹⁶.

Ancak Dâhiliye Nezareti 26 Şubat 1920 tarihinde Eskişehir Sancağı Mutasarrıflığı'na bedeni mükellefiyet usulünün ortadan kaldırıldığını, bunun için bu teklife izin verilmeyeceğini ve yol vergisi olarak azami 40 kuruş bedel alınmasından başka çare olmadığını bildirmiştir⁹⁷.

Ankara Vilayeti Genel Meclisi tarafından da Ankara Vilayeti'nde yol vergisinin 1920 yılından itibaren her mükellef için 200 kuruş olmasına karar verilmiştir. Ankara Vilayeti Genel Meclisi tarafından alınmış olan bu karar, Ankara Valiliği tarafından 21 Şubat 1920 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiş ve bu konuda gerekli padişah iradesinin yayınlanması için talepte bulunulmuştur⁹⁸. Ancak Dâhiliye Nezareti tarafından Ankara Vilayeti Genel Meclisi'nin almış olduğu bu karar kabul edilmemiştir. Ayrıca Dâhiliye Nezareti 24 Nisan 1920 tarihinde, şimdilik yol vergisinin azami 40 kuruş olmasını ve bütçenin buna göre tanzim edilmesini Ankara Vilayeti'nden talep etmiştir⁹⁹.

6.YOL VERGİSİNİN BELEDİYELERE DEVRİ TEŞEBBÜSÜ

1910'lu yıllarda büyük şehirlerde vatandaşlardan tahsil edilen yol vergisinin, belediyelerin bütçe açıklarının kapatılması ve belediye hizmetlerinin tam manası ile yerine getirilmesi için belediyelere devredilmesi gündeme gelmiştir. Bu konu ile ilgili ilk talep Bursa Belediyesi için yapılmıştır; Bursa Belediyesi'nin bütçesinde meydana gelen açığın kapatılması için Bursa Genel Meclisi'nde yapılan görüşmede, Bursa'da oturanlardan alınmakta olan yol vergisinin belediyeye terk edilmesine karar verilmiştir. Bunun üzerine 5 Nisan 1911 tarihinde Hüdavendigâr Vilayeti tarafından Bursa'da oturanlardan alınmakta olan yol vergisinin, 1912 yılından itibaren Bursa Belediyesi'ne terk edilmesi hususunda gerekli işlemin yapılması, Dâhiliye Nezareti'nden talep edilmiştir. Bursa Vilayeti'nin bu talebi, Dâhiliye Nezareti tarafından 12 Nisan 1911 tarihinde Maliye Nezareti'ne bildirilmiş ve bu konuda gereğinin yapılması istenmiştir¹⁰⁰. Ancak Maliye Nezareti tarafından, yol vergisinin devletin genel gelirlerinden sayıldığı gerekçesi ile Bursa Vilayeti'nin talebi kabul edilmemiş ve bu konu hakkında 30

⁹⁶ Aynı Belge. Lef.5.

⁹⁷ Aynı Belge. Lef.6.

⁹⁸ BOA. *DH. UMVM*. Dos.47, no.82. Lef.1.

⁹⁹ Aynı Belge. Lef.2.

¹⁰⁰ BOA. *DH. İD*. Dos.31, no.8. Lef.1.

Nisan 1911 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bilgi verilmiştir¹⁰¹. Dâhiliye Nezareti de 3 Mayıs 1911 tarihinde, Maliye Nezareti'nin vermiş olduğu bu bilgiyi, Hüdavendigar Vilayeti'ne bildirmiştir¹⁰².

Bursa Vilayeti'nin yapmış olduğu bu teşebbüsün sonuçsuz kalmasına rağmen, daha sonra bu konuda İstanbul Şehremaneti'ne bir ayrıcalık tanınmıştır. Bunun için de 11 Mart 1915 tarihli Belediye Vergileri Kanunu'nun 20. maddesinde bir değişiklik gerçekleştirilmiştir. Bu değişikliğe göre İstanbul Vilayeti'nin yol vergisi, 1915 yılından itibaren İstanbul Şehremaneti'ne bırakılmıştır. Ancak bu konuda İstanbul Vilayeti şöyle düşünüyordu;

“Bu kanun değişikliği ile İstanbul Vilayeti bir emri vaki karşısında kalmıştır. Bunun yanında İstanbul şehri civarında inşa ve imara muhtaç birçok mühim yol mevcut iken, yalnız şehir içi kabul edilen kısımdaki yollara önem verilmiştir. Bunun için de vilayet yollarına ait olan tahsisat Şehremaneti'ne devredilmiştir. Ancak tahsis merkezleri İstanbul gibi büyük ve önemli olan, ayrıca aynı ihtiyaç içinde bulunan Aydın, Hüdavendigar ve Beyrut gibi vilayetlerin yol vergisine dokunulmamış ve bu istisnai muamele yalnız İstanbul Vilayeti'ne hasredilmiştir. İstanbul şehrinin gelişmesine Şehremaneti'nin geliri kifayet etmediği takdirde, vilayetin gelirinden bir kısmını almak yerine, başka gelir tedarik etmek sureti ile maksadın temin edilebilmesi mümkündür”¹⁰³.

Belediye Vergileri Kanunu'nun 20. maddesinde yapılan değişiklik hakkında, olumsuz bir düşünceye sahip olan İstanbul Vilâyeti, 28 Aralık 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden, yol vergisi hakkındaki bu istisnai muamelenin diğer vilayetlere de teşmil edilmesini veya İstanbul Vilayeti'ne ait muamelenin ortadan kaldırılmasını talep etmiştir¹⁰⁴. İstanbul Vilayeti'nin bu talebi, Dâhiliye Nezareti tarafından incelenmiştir. Daha sonra da Dâhiliye Nezareti'nce 15 Ocak 1916 tarihinde Sadaret'e gönderilen yazıda, “Vilayet İdaresi Kanunu'nun 78. maddesinde, vilayet hususi yollarının şehir ve kasabalar dâhiline tesadüf eden aksamının inşa ve tamirinin vilayete ait olduğu, bu sebepten dolayı vilayetin hususi yollarının İstanbul şehrine tesadüf eden aksamının vilayetçe inşa ve tamir edilmesi gerektiği ve bu aksamın inşaat ve tamir için vilayet tarafından hayli masraf yapılmasının zaruri bulunduğu, bunun için de İstanbul Şehremaneti'ne ait olan yol vergisinin yıllık tahsilâtının % 40'nun İstanbul Vilayeti'ne

¹⁰¹ Aynı Belge. Lef.2.

¹⁰² Aynı Belge. Lef.3.

¹⁰³ BOA. *DH. UMVM*. Dos.47, no.25. Lef.1-2.

¹⁰⁴ Aynı Belge. Lef.1-2.

verilmesinin uygun görüldüğü" bildirilmiştir¹⁰⁵. Ayrıca bu konu ile ilgili olarak Dâhiliye Nezareti tarafından bir kanun tasarısı hazırlanmış ve bu kanun tasarısı aynı tarihte Sadaret'e gönderilmiştir¹⁰⁶.

Bu kanun tasarısı ile Belediye Vergileri Kanunu'nun 20. maddesi yeniden tanzim edilmiştir. Yapılan değişiklik ile 20. madde şu şekle dönüşmüştür.

"İstanbul şehri yol vergisi Şehremaneti'ne terk edilmiştir. Yol vergisinin asgari haddi ile azami haddi arasındaki miktarın tayini belediyeye aittir. Yol vergisi Şehremaneti'nce tahakkuk ettirilerek tahsil olunacak ve tahsil olunan miktarın % 40'ı İstanbul Vilayeti'ne verilecektir. İstanbul Vilayeti'nin şehir haricindeki mülhakatından alınacak yol vergisi ile Tarik Mükellefiyet-i Nakdîsi Kanunu'nun 5.maddesi mucibince gerek şehirde ve gerek vilayetin sair mülhakatında istifa olunacak vilayet yolları hissesi, eskisi gibi İstanbul Vilayeti'ne ait kılınacaktır"¹⁰⁷.

Bu kanun tasarısı Meclis-i Umumi'de kabul edilmiş ve padişah iradesi ile yürürlüğe girmiştir. Böylece İstanbul şehrine ait yol vergisinin % 40'nun İstanbul Vilayeti'ne verilmesi kanun hükmü halini almıştır. Bu konuda Dâhiliye Nezareti tarafından 22 Mart 1916 tarihinde İstanbul Vilayeti'ne ve Şehremaneti'ne bilgi verilmiş ve gerekli işlemin yapılması talep edilmiştir¹⁰⁸.

Belediye Vergileri Kanunu'nun 20. maddesinin değiştirilerek, yol vergisinin önemli bir kısmının İstanbul Belediyesi'ne terk edilmesi, daha önce bu konuda talepte bulunan Bursa Belediyesi'ni tekrar harekete geçirmiştir. 28 Aralık 1916 tarihinde Bursa Belediye Meclisi toplanmış ve bu toplantıda, İstanbul şehri yol vergisinin Şehremaneti'ne terk edildiği gibi, Bursa şehrine ait yol vergisinin de memleketin imarı için belediyeye terk edilmesi istenmiş ve bu konuda bir mazbata hazırlanmıştır. Ayrıca bu mazbata gerekli işlemin yapılması için Hüdavendigâr Valiliği'ne verilmiştir¹⁰⁹.

Hüdavendigâr Vilayeti de 3 Ocak 1917 tarihinde, İstanbul şehri yol vergisinin Şehremaneti'ne terk edildiği gibi, Bursa şehri yol vergisinin de memleketin imarı için belediyeye terki hakkında, Bursa Belediyesi'nin mazbatasının takdim edildiğini Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiş ve bu konuda icabının icra edilmesini istemiştir¹¹⁰. Ancak Bursa Belediye Meclisi'nin bu talebi, Dâhiliye Nezareti tara-

¹⁰⁵ Aynı Belge. Lef.2.

¹⁰⁶ Aynı Belge. Lef.2.

¹⁰⁷ Aynı Belge. Lef.3.

¹⁰⁸ Aynı Belge. Lef.4-5.

¹⁰⁹ BOA. *DH. UMVM*. Dos.47, no.1 Lef.1.

¹¹⁰ Aynı Belge. Lef.2

findan kabul edilmemiş ve 3 Şubat 1917 tarihinde Hüdavendigâr Vilayeti'ne, Bursa şehri yol vergisinin mahalli belediyesine terki hakkında yeniden kanun teklifine gerek görülmediği bildirilmiştir¹¹¹.

7.YOL VERGİSİ SUİSTİMALERİ

Yol vergisi konusunda, yerel yönetimler tarafından Osmanlı vatandaşları yeteri kadar aydınlatılmadığı için, bazı kimseler tarafından halk türlü vesilelerle dolandırılmaya çalışılmıştır. Bununla ilgili bir örnek Manastır Vilayeti'nin Serfiçe Sancağı'na bağlı Cuma Kazası'nda yaşanmıştır. Cuma Kazası ahalisinin vekili olan Çolak Pehlivan Mustafa tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bir dilekçe verilmiştir. Bu dilekçede Cuma Kazası halkından mükellef oldukları vergiden başka, şose yolların tamirat bedeli olarak nüfus başına yıllık on altı kuruş kadar bir vergi alındığı ifade edilmiştir. Bu şikâyet üzerine Dâhiliye Nezareti tarafından 14 Temmuz 1894 tarihinde Manastır Vilayeti'nden konunun araştırılması talep edilmiştir¹¹². Ancak Cuma Kazası Kaymakamlığı'nın 10 Eylül 1894 tarihli Tahrirâtı'nda, Çolak Pehlivan Mustafa'nın, Cuma Kazası halkına İstanbul'a giderek temettü ve yol vergilerini af ettireceğini söylediği, bunun içinde nüfus başına yirmişer ve kırkar para topladığı belirtilmiştir¹¹³. Manastır Vilayeti de 8 Ekim 1894 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne, Cuma Kazası ahalisinden yol vergisi nizamnamesi gereği on altı kuruş para toplandığı, ancak ahalinin bu miktar paranın sadece kendilerinden topladığı fikrine kapıldığı, Çolak Pehlivan Mustafa'nın da temettü ve yol vergilerini af ettireceği yolunda ahaliyi kandırarak nüfus başına yirmişer ve kırkar para toplayarak İstanbul'a gittiğini bildirmiştir. Ayrıca halkın Çolak Pehlivan Mustafa tarafından kandırılmasına son vermek ve halktan dolandırma sureti ile topladığı paraları almak, ayrıca hakkında gerekli muamelenin yapılmasını sağlamak için Çolak Pehlivan Mustafa'nın iade edilmesini talep etmiştir¹¹⁴. Manastır Vilayeti'nin bu talebi Dâhiliye Nezareti tarafından 9 Kasım 1894 tarihinde Zaptiye Nezareti'ne bildirilmiş ve bu konuda gerekli işlemin yapılması istenmiştir¹¹⁵. Zaptiye Nezareti de 10 Kasım 1894 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne, Çolak Pehlivan Mustafa'nın bir ay önce memleketine döndüğü ve orada tevkif edilmiş olduğu bilgisini vermiştir¹¹⁶. Zaptiye Neza-

¹¹¹ Aynı Belge. Lef.3.

¹¹² BOA. *DH. MKT.* Dos.260, no.16. Lef.1.

¹¹³ Aynı Belge. Lef.2.

¹¹⁴ Aynı Belge. Lef.3.

¹¹⁵ Aynı Belge. Lef.4.

¹¹⁶ Aynı Belge. Lef.5.

reti'nin vermiş olduğu bu bilgi, Dâhiliye Nezareti tarafından 18 Kasım 1894 tarihinde Manastır Vilayeti'ne bildirilmiştir¹¹⁷.

8.YABANCILARDAN VE YABANCI SEFARETLERDE ÇALIŞAN OS- MANLI VATANDAŞLARINDAN YOL VERGİSİ ALINMASI

Yol vergisi Osmanlı vatandaşlarından alındığı gibi, belli bir süre Osmanlı memleketinde yaşayan yabancı devletlerin vatandaşlarından da tahsil edilmiştir. Bunun yanında yabancı devletlere ait sefaretle çalışan yabancı devlet vatandaşları da yol vergisi mükellefi olmuştur. Ayrıca bu sefaretle çalışan Osmanlı vatandaşları da, çalıştıkları temsilciliklerin vatandaşı gibi yol vergisi mükellefiyetine tabi tutulmuşlardır. Bu arada Osmanlı yerel ve merkezi yönetimi tarafından, doğrudan veya Hariciye Nezareti kanalı ile yabancı devletlerdeki yol vergisi uygulaması ve bu uygulamanın Osmanlı vatandaşlarına yansması da araştırılmıştır. Daha sonra da Osmanlı Devleti tarafından ilgili yabancı devlet vatandaşlarına mütekabiliyet kaidesine göre aynı uygulama yapılmıştır¹¹⁸.

Bazı zamanlarda yabancı devlet vatandaşları ve yabancı sefaretle çalışan görevlilerin yol vergisi mükellefi olup-olmadıkları konusunda çeşitli ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Bu ihtilafların çözüme kavuşturulması için Dâhiliye ve Maliye nezaretleri ile valilikler ve yabancı devletlerin sefaretle tarafından Hariciye Nezareti'ne başvurulmuştur. Hariciye Nezareti de bu ihtilafları, Hariciye Nezareti İstişare Odası Hukuk Müşavirliği'ne havale etmiş ve burada ihtilafların çözüme kavuşması için çalışılmıştır. Hariciye Nezareti İstişare Odası Hukuk Müşavirliği'nde ihtilaflar çözüme kavuşturulurken mütekabiliyet kaidesi yanında, Devletler Hukuku Genel Usulleri, Osmanlı Hukuku, Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu ikili ve çok taraflı antlaşmalar ile Osmanlı Devleti tarafından yabancı devletlere verilen imtiyazlar göz önüne alınmıştır¹¹⁹.

Bunun yanında yabancı devlet vatandaşlarından ve yabancı sefaretle çalışan görevlilerden yol vergisi tahsil edilmesi uygulamasına, Osmanlı Dönemi'nde olduğu gibi, Cumhuriyet Dönemi'nde de devam edilmiştir¹²⁰.

¹¹⁷ Aynı Belge. Lef.6.

¹¹⁸ BOA. *DH. İD.* Dos.58, no.8; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası*, (*HR. HMŞ. İŞO.*), Dos.80, no.2; BOA. *HR. HMŞ. İŞO.* Dos.80, no.3; BOA. *HR. HMŞ. İŞO.* Dos.80, no.4; BOA. *HR. HMŞ. İŞO.* Dos. 81, no.5.

¹¹⁹ BOA. *HR. HMŞ. İŞO.* Dos.80, no.2; BOA. *HR. HMŞ. İŞO.* Dos.80, no.3; BOA. *HR. HMŞ. İŞO.* Dos.80, no.4; BOA. *HR. HMŞ. İŞO.* Dos.81, no.5.

¹²⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı*(BOA. *HR. İM.*), Dos.105, no.54; BOA. *HR. İM.* Dos.152, no.21.

Yabancı devlet vatandaşlarından yol vergisi tahsil edilmesine ve bu konuda ortaya çıkan ihtilaflara dair çok sayıda örnek bulunmaktadır¹²¹. Dâhiliye Nezareti 2 Ocak 1909 tarihinde Bulgaristan Komiserliği'nden, Osmanlı ahalisinden ticaret maksadı ile Bulgaristan'a gitmekte olan kişilerden, yol vergisinin ne kadar müddet ikamet edenlerden ve ne suretle alınmakta olduğuna dair bilgi istemiştir. Bulgaristan Komiserliği de 20 Ocak 1909 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne, yol vergisine dair nizamnamede gösterildiği üzere, Bulgaristan'da ikamet müddeti bir yılı geçenlerden yol vergisi tahsil edilmesi gerektiği, buna rağmen Bulgaristan'a birkaç ay için gelenlerden bile yol vergisi alındığı, ayrıca az bir müddet için Osmanlı memleketinden Bulgaristan'a gelen Osmanlı vatandaşlarından yaşları yirmi bir ile elli beş yaşına kadar olanlardan sancak ve belediye yol vergisi adı altında, yıllık altışardan on iki frank tahsil edildiği bilgisi verilmiştir¹²². Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti tarafından 6 Şubat 1909 tarihinde Sadaret'e, Maliye Nezareti'ne, Ticaret ve Nafia Nezareti'ne, Şehremaneti'ne, vilayet ve livalara bir genelge gönderilmiş ve bu genelgede Bulgar pasaportu ile Osmanlı memleketine gelen kişilerden, aynı şekilde yol vergisi alınması istenmiştir¹²³. Bir müddet sonra Bulgaristan Kapı Kethüdalığı'ndan 2 Temmuz 1909 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bir muhtıra gönderilmiştir. Bu muhtırada, "Bulgaristan şehirlerinde bir yıldan fazla ikamet etmeyen Osmanlı vatandaşlarından yol vergisi alınmadığı, bunun yanında içinde bulunulan yılın başlangıcından itibaren yabancı devlet vatandaşlarından olan ve Bulgaristan'da ikamet eden kişilerden de yol vergisi talep edilmediği belirtilmiştir. Bu nedenle Dâhiliye Nezareti'nin genelgesinde belirtilen hususların hükmünü kaybettiği ve bunun için genelgenin yürürlükten kaldırılması talep edilmiştir"¹²⁴. Hariciye Nezareti de 5 Temmuz 1909 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden bu talebin yerine getirilmesini istemiştir¹²⁵. Ancak Bulgaristan Komiserliği tarafından verilmiş olan bilginin doğru olduğunu kabul eden Dâhiliye Nezareti, Hariciye Nezareti'nin bu talebini kabul etmemiş ve bu konuda 8 Temmuz 1909 tarihinde Hariciye Nezareti'ne olumsuz cevap vermiştir¹²⁶.

Dâhiliye Nezareti tarafından, Bulgar vatandaşlarından tahsil edilecek olan yol vergisi hakkındaki genelgenin, yerel yönetimlere gönderilmesinden bir müddet sonra, Bulgar vatandaşlarından Varnalı Andon İlidif'ten, Kudüs San-

¹²¹ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dos.80, no.2; BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dos.80, no.3; BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dos.80, no.4; BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dos.81, no.5.

¹²² BOA. DH. İD. Dos.58, no.8. Lef.1.

¹²³ Aynı Belge. Lef.2.

¹²⁴ Aynı Belge. Lef.3.

¹²⁵ Aynı Belge. Lef.4.

¹²⁶ Aynı Belge. Lef.5.

cağı'nın Yafa Kazası'ndan geçtiği sırada yerel memurlar tarafından makbuz karşılığında yol vergisi olarak, elli dört kuruş on para alınmıştır. Ancak 12 Ağustos 1909 tarihinde Bulgaristan Sefareti tarafından bu paranın iade edilmesi, Hariciye Nezareti'nden talep edilmiştir¹²⁷. Hariciye Nezareti de, Bulgaristan Sefareti'nin bu talebini 7 Eylül 1909 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir¹²⁸. Bu talep üzerine, Dâhiliye Nezareti tarafından 12 Eylül 1909 tarihinde Kudüs Mutasarrıflığı'na, Bulgaristan vatandaşlarından Varnalı Andon İlidif'ten alınmış olan elli dört kuruş on paranın iade edilmesi konusunda talimat verilmiştir¹²⁹. Dâhiliye Nezareti'nin bu talimatı üzerine, konu hakkında Kudüs Mutasarrıflığı tarafından Yafa Kaymakamlığı'ndan bilgi talep edilmiştir. Yafa Kaymakamlığı da, Bulgaristan vatandaşlarından Varnalı Andon İlidif'in, Yafa Kazası'nda bir buçuk ay kadar ikamet ettiğini ve bunun için Dâhiliye Nezareti'nin 6 Şubat 1909 tarihli Genelgesi'ne dayanarak, kendisinden yol vergisi olarak elli dört kuruş on para alındığını Kudüs Mutasarrıflığı'na bildirmiştir. Yafa Kaymakamlığı'nın vermiş olduğu bu bilgi, Kudüs Mutasarrıflığı tarafından 24 Ekim 1909 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiş, ayrıca 6 Şubat 1909 tarihli Genelge'nin yürürlükte olup olmadığı sorulmuştur¹³⁰. Dâhiliye Nezareti de 15 Kasım 1909 tarihinde Kudüs Mutasarrıflığı'na, Bulgar vatandaşlarından Varnalı Andon İlidif'ten alınmış olan yol vergisinin iade edilmemesini ve 6 Şubat 1909 tarihli Genelge'nin yürürlükte olduğunu bildirmiştir¹³¹. Bununla birlikte Dâhiliye Nezareti tarafından aynı tarihte Hariciye Nezareti'ne, Bulgar vatandaşlarından Varnalı Andon İlidif'in, Yafa Kazası'nda bir buçuk ay kadar ikamet ettiği ve bunun üzerine 6 Şubat 1909 tarihli Genelge'ye dayanarak, kendisinden yol vergisi olarak elli dört kuruş on para alındığı bilgisi verilmiştir¹³².

Dâhiliye Nezareti'nin vermiş olduğu bu bilgi, Hariciye Nezareti tarafından Bulgaristan Sefareti'ne tebliğ edilmiştir. Ancak Bulgaristan Sefareti tarafından, Bulgar vatandaşlarından Varnalı Andon İlidif'in Yafa Kazası'nda birkaç hafta ikamet ettiği konusunda, Hariciye Nezareti'ne bilgi verilmiştir. Ayrıca Bulgaristan Sefareti, Osmanlı memleketinde az bir müddet ikamet eden kişilerin yol vergisi mükellefi olduğuna dair, yol vergisine ait özel nizamnamede hüküm bulunmadığı takdirde, adı geçen makbuzda gösterildiği üzere, tahsil edilmiş olan elli dört kuruş on paranın Bulgar vatandaşlarından Varnalı Andon İlidif'e

¹²⁷ Aynı Belge. Lef.6.

¹²⁸ Aynı Belge. Lef.7.

¹²⁹ Aynı Belge. Lef.8.

¹³⁰ Aynı Belge. Lef.9.

¹³¹ Aynı Belge. Lef.10.

¹³² Aynı Belge. Lef.10.

iade edilmesini, Hariciye Nezareti'nden tekrar talep etmiştir. Bulgaristan Sefareti'nin bu talebi, 27 Aralık 1909 tarihinde Hariciye Nezareti tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir¹³³. Dâhiliye Nezareti de 6 Ocak 1910 tarihinde, Bulgaristan'dan gelerek Yafa Kazası'nda birkaç hafta ikamet eden Bulgar vatandaşlarından Varnalı Andon İlidif'ten makbuz ilmühaberinde yazılı olan elli dört kuruş on para yol vergisinin, 6 Şubat 1909 tarihli Genelge'ye göre tahsil edildiğini Hariciye Nezareti'ne bildirmiştir. Ayrıca Dâhiliye Nezareti, Bulgaristan Hükümeti tarafından, Bulgaristan'da ikamet eden Osmanlı vatandaşlarından ikamet müddeti bir yılı geçmeyenlerden yol vergisi alınmadığı takdirde, Osmanlı Hükümeti tarafından da Bulgar vatandaşlarına aynı muamelenin yapılacağı hususunun Sofya Sefareti'ne bildirilmesini, Hariciye Nezareti'nden talep etmiştir¹³⁴. Dâhiliye Nezareti'nin bu talebi üzerine, konu hakkında Hariciye Nezareti tarafından, Sofya Sefareti'nden bilgi istenmiştir. Sofya Sefareti de 12 Şubat 1910 tarihinde Hariciye Nezareti'ne konu hakkında bir tahrirat göndermiştir. Sofya Sefareti'nin tahriratında şöyle denilmektedir;

“1908 yılına kadar Bulgaristan'da biri hükümete, diğeri belediyeye ait yollar için ayrı ayrı altışar franklık yol vergisi alınmakta idi. Belediyeye ait olan yol vergisi hem yerli, hem de ecnebilere tahsil edilmeye devam edilmektedir. İkamet müddetleri bir yıla ulaşan Osmanlı vatandaşlarının, Bulgaristan Maliye Nezareti tarafından yazılmış olan genelgesine göre, bu vergiden istisna tutulmaları gerekmektedir. Ancak Bulgar memurlarının bu genelge hükümlerine tamamen riayet etmedikleri Şehbenderlerimizin yazısından anlaşılmaktadır. Çünkü Bulgar memurları yılın altı ayı Bulgaristan'a gelen ecnebilere, her yıl mütemadiyen Bulgaristan'a geldikleri bahanesi ile bu muafiyetten istifade ettirmektedirler. Hükümete ait yol vergisine gelince, Maliye Nezareti tarafından bunun tahsil usulü 1908 yılında yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, mükelleflerin ödemiş oldukları vergiler toplamının yüzde on biri nispetinde yeni bir vergi alınması kararlaştırılmıştır. Bu vergi ikamet müddetleri dikkate alınmayarak, Bulgar ve ecnebi vatandaşlardan istisnasız olarak üç taksitle alınmaktadır”¹³⁵.

Sofya Sefareti'nin bu tahriratı, Hariciye Nezareti tarafından 7 Mart 1910 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiştir¹³⁶. Dâhiliye Nezareti de 14 Mart 1910 tarihinde, Sofya Sefareti'nden gönderilen tahriratın incelenmesi neticesinde, Bulgaristan'da bulunan Osmanlı vatandaşlarından yol vergisinin alınmakta

¹³³ Aynı Belge. Lef.11.

¹³⁴ Aynı Belge. Lef.12.

¹³⁵ Aynı Belge. Lef.12-13.

¹³⁶ Aynı Belge. Lef.14.

olduğunun görüldüğünü ve Bulgaristan'dan gelerek Yafa Kazası'nda birkaç hafta ikamet eden Bulgar vatandaşlarından Varnalı Andon İlidif'ten yol vergisinin tahsil edilmiş olmasının, mütekabiliyet kaidesine uygun olarak hareket edilmesi hakkındaki 6 Şubat 1909 tarihli genelgeye dayanmış olduğunu Hariciye Nezareti'ne bildirmiştir¹³⁷.

Hariciye Nezareti de 6 Haziran 1910 tarihinde, mukaddes makamları ziyaret maksadı ile Osmanlı memleketinde az bir müddet bulunan Bulgar vatandaşlarının, Bulgaristan'da mütemadiyen her yıl altı ay müddetle sanat icra eden Osmanlı vatandaşlarından yol vergisi alınmasından dolayı, yol vergisine tabi tutulmasının mütekabiliyet kaidesine tecavüz edeceğinden, yol vergisinin Osmanlı memleketinde seyahat ve ziyaret için bulunan Bulgar vatandaşlarına teşmil edilmeyerek, yalnız her yıl muntazam olarak ticaretle meşgul olmak üzere gelen Bulgar vatandaşlarına hasredilmesinin mütekabiliyet kaidesine daha uygun olacağı düşünülüyor ve bu nedenle Varnalı Andon İlidif ile Bulgaristan Sefareti'nin şimdiki yazısında zikredilen Petkova Petrof, İvan Rusef, Dimitri İstifanof ve Tudor Nikolof isimlerindeki Bulgar vatandaşlarından alınmış olan yol verginin iade edilmesi, Dâhiliye Nezareti'nden talep edilmiştir¹³⁸. Ancak Dâhiliye Nezareti tarafından, Hariciye Nezareti'nin bu talebi kabul edilmemiş ve 18 Haziran 1910 tarihinde Hariciye Nezareti'nden, Osmanlı vatandaşlarından Bulgaristan'da ne kadar müddet oturanlardan, ne miktar yol vergisi alınmakta olduğu bir defa daha sorulmuştur¹³⁹. Bu sorunun cevabı Hariciye Nezareti tarafından 25 Haziran 1910 tarihinde Sofya Sefareti'nden istenmiştir. Bunun üzerine Sofya Sefareti tarafından, 24 Temmuz 1910 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen cevapta şöyle denilmektedir.

“Bulgaristan'da alınan yol vergisi iki çeşittir. Bunlardan birincisi, resm-i munzam suretinde ve tüccarın ticarete girme tarihine bakılmayarak sair vergilerin yüzde on biri nispetinde, her yıl ocak ayından itibaren üç taksitle tahsil edilmektedir. Doğrudan doğruya tahsil edilen ve nahiye yol vergisi denilen vergi ise, Bulgaristan'da ikametleri bir yılı geçenlerden altışar frank olarak tahsil edilmektedir. Ancak buna pek riayet edilmemekte ve bu para ticarete başlayanlardan ilk altı ay zarfında tahsil edilmektedir. Ancak ticaretle iştigal etmeyen ve bazı hususların tesviyesi veya seyahat maksadı ile geçici bir süre için

¹³⁷ Aynı Belge. Lef.15.

¹³⁸ Aynı Belge. Lef.16.

¹³⁹ Aynı Belge. Lef.17.

Bulgaristan'da bulunan Osmanlı vatandaşları yol vergisine tabi tutulmamaktadır"¹⁴⁰.

Sofya Sefareti'nin vermiş olduğu bu bilgi, Hariciye Nezareti tarafından 9 Ağustos 1910 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir¹⁴¹. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti tarafından 25 Ağustos 1910 tarihinde vilâyet ve livalara, Şehremaneti'ne, Maliye Nezareti'ne, Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bir genelge gönderilmiş ve bu genelgede, Bulgaristan'da yol vergisinin tahsil usulü hakkında bilgi verilmiştir. Genelgenin sonunda da ticaretle meşgul olmayan ve bazı hususların tesviyesi veya ziyaret maksadı ile geçici bir süre Bulgaristan'da bulunan Osmanlı vatandaşlarının yol vergisine tabi tutulmadıkları bildirilmiş ve Osmanlı memleketinde, seyahat veya ziyaret maksadı ile bulunan Bulgar vatandaşları hakkında da bu yolda muamele yapılması talep edilmiştir. Dâhiliye Nezareti yayınlamış olduğu bu genelge hakkında, aynı tarihte Hariciye Nezareti'ne de bilgi vermiştir¹⁴².

Yeni genelgenin uygulamaya girmesi üzerine, Hariciye Nezareti tarafından 10 Eylül 1910 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden, Osmanlı vatandaşlarının Bulgaristan'da tabi tutuldukları muamele dikkate alınarak, seyahat veya ziyaret maksadı ile Osmanlı memleketine gelen Bulgar vatandaşlarının yol vergisine tabi tutulmayacaklarının genelgede ifade edildiği, bunun için mukaddes makamları ziyarete gittikleri Bulgaristan Sefareti tarafından ifade edilmiş olan Varnalı Andon İlidif ile Petkova Petrof, İvan Rusef, Dimitri İstifanof ve Tudor Nikolof isimlerindeki Bulgar vatandaşlarından tahsil edilmiş olan yol vergisinin iade edilmesi için gerekli işlemin yapılması ve adı geçen bedelin Bulgaristan Sefareti'ne tevdi edilmek üzere, nezarete gönderilmesi talep edilmiştir¹⁴³. Dâhiliye Nezareti de 24 Eylül 1910 tarihinde, mukaddes yerleri ziyaret maksadı ile Yafa Kazası'na gittikleri Bulgaristan Sefareti tarafından ifade edilen, Bulgar vatandaşlarından Varnalı Andon İlidif ve arkadaşlarından alınmış olan yol vergisinin, Bulgaristan Sefareti'ne tevdi edilmek üzere Hariciye Nezareti'ne gönderilmesi, Kudüs Mutasarrıflığı'ndan istenmiştir¹⁴⁴. Ancak Dâhiliye Nezareti'nin bu talebinin, Kudüs Mutasarrıflığı tarafından dikkate alınmadığı görülmektedir. Çünkü bu konuda Dâhiliye Nezareti tarafından 1 Mayıs 1911 ve 5 Haziran 1911 tarihlerinde, Bulgar vatandaşlarından Varnalı Andon İlidif ve arkadaşlarından alınmış olan yol vergisinin iade edilmesi, Kudüs Mutasarrıflığı'ndan tekrar ta-

¹⁴⁰ Aynı Belge. Lef.18.

¹⁴¹ Aynı Belge. Lef.19.

¹⁴² Aynı Belge. Lef.20.

¹⁴³ Aynı Belge. Lef.21.

¹⁴⁴ Aynı Belge. Lef.22.

lep edilmiştir¹⁴⁵. Ayrıca bu konuda yapılan çalışmalar hakkında Hariciye Nezareti'nin talebi üzerine¹⁴⁶, Dâhiliye Nezareti tarafından 5 Haziran 1911 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bilgi verilmiştir¹⁴⁷.

Bu arada Bulgar vatandaşlarından Varnalı Andon İlidif ve arkadaşlarından alınmış olan yol vergisinin üzerinden iki yıla yakın bir zaman geçmiş ve alınmış olan para sahiplerine iade edilmemiştir. Bunun için Hariciye Nezareti tarafından 12 Haziran 1911 tarihinde, Bulgaristan Sefareti'nin tekrar müracaatına meydan verilmemesi ve bu meselenin bir müddet daha sürüncemede kalması için ilgili memurlara gerekli emrin verilerek, Bulgar vatandaşlarından Varnalı Andon İlidif ve arkadaşlarından alınmış olan yol vergisinin iade edilmesi Dâhiliye Nezareti'nden bir defa daha talep edilmiştir¹⁴⁸. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti tarafından 15 Haziran 1911 tarihinde Kudüs Mutasarrıflığı'ndan, Bulgar vatandaşlarından Varnalı Andon İlidif ve arkadaşlarından yol vergisi adı altında tahsil edilen paranın iade edilmesi için yapılan işlem hakkında bilgi istemiştir¹⁴⁹. Kudüs Mutasarrıflığı da 22 Haziran 1911 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne, Bulgar vatandaşlarından Varnalı Andon İlidif ve arkadaşlarından yol vergisi namı ile tahsil edilmiş olan paranın 6 Şubat 1909 tarihli Genelge'ye dayanarak alındığı ve bu paranın iade edilmesinin Maliye Nezareti'nin emrine bağlı olduğu bilgisi verilmiştir¹⁵⁰. Kudüs Mutasarrıflığı'nın vermiş olduğu bu bilgi üzerine, Dâhiliye Nezareti tarafından 11 Temmuz 1911 tarihinde Maliye Nezareti'nden, seyahat maksadı ile Bulgaristan'da bulunan Osmanlı vatandaşlarının yol vergisi mükellefiyetinden istisna edilmelerinden dolayı, memleketimizde seyahat eden Bulgar vatandaşlarının da yol vergisi mükellefiyetinden muaf tutulması hükümet tarafından kabul olunan müteakabiliyet esasına uygun olacağından, Bulgar vatandaşlarından Varnalı Andon İlidif ve arkadaşlarından yol vergisi namı ile Kudüs Mutasarrıflığı tarafından tahsil edilmiş olan paranın iade edilmesi için gerekli işlemin yapılması talep edilmiştir¹⁵¹.

Dâhiliye Nezareti tarafından 9 Nisan 1911 tarihinde de, yabancı devlet vatandaşlarına yol vergisinin ne şekilde tahakkuk ettirileceği hakkında, Hariciye Nezareti'nden bilgi istenmiştir. Hariciye Nezareti İstişare Odası Hukuk Müşavirliği de 26 Nisan 1911 tarihinde, mahalli memurların yol vergisi ile mükellef

¹⁴⁵ Aynı Belge. Lef.23-24.

¹⁴⁶ Aynı Belge. Lef.25.

¹⁴⁷ Aynı Belge. Lef.26.

¹⁴⁸ Aynı Belge. Lef.27.

¹⁴⁹ Aynı Belge. Lef.28.

¹⁵⁰ Aynı Belge. Lef.29.

¹⁵¹ Aynı Belge. Lef.30.

olan Sırp, Bulgar, Karadağ, İran, Romanya ve Yunan Devleti vatandaşlarının isimlerini, mahalle muhtarları vasıtası ile tahkik etmelerini, ancak bunlardan yol vergisi ile mükellef olanların hangi devlet vatandaşı olduğunu, bu konudaki makbuz ilmühaberlerinde göstermemelerini, ayrıca yabancı devlet vatandaşları bu şekilde tespit edilmediği takdirde, vergi mükelleflerinin hangi devletin vatandaşı olduğunu, kendi beyanlarına dayanarak tespit etmelerini ve kendilerinden yol vergisini tahsil etmelerini istemiştir¹⁵².

Bunun yanında Yunan Sefareti tabibi ve Umur-ı Sıhhiye Meclisi'nde Yunan Sefareti'nin delegesi olan Doktor İstavro Baleyli'den temettü ve yol vergisini ödemesi istenmiş ve bunun için 1912 ve 1913 ile 1913 yıllarına ait temettü ve yol vergisine ait tezkereler hanesine bırakılmıştır. Bunun üzerine Yunan Sefareti tarafından 24 Şubat 1914 tarihinde temettü ve yol vergisi tezkerelerinin icap eden mahalle iade edilmesi ve Doktor İstavro Baleyli'nin temettü ve yol vergisinin ödenmediğinden dolayı rahatsız edilmemesi konusunda Hariciye Nezareti'nden talepte bulunulmuştur. Bu talep üzerine Hariciye Nezareti İstişare Odası Hukuk Müşavirliği'nin görüşü sorulmuştur. Ancak Yunanistan'daki ecnebi sefaretlerin hiç birisinde fahri veya muvazzaf tabip bulunmamakta ve bunlar hakkında Yunan Kanunları'nda istisnai bir durum da yer almamakta idi.¹⁵³ Bunun için Hariciye Nezareti İstişare Odası Hukuk Müşavirliği, Doktor İstavro Baleyli hakkında, Osmanlı memleketinde ecnebi sefaret tabipleri hakkında geçerli olan usulün tatbik edilmesi, ancak Doktor İstavro Baleyli'nin, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki savaş zamanında (18 Ekim 1912-14 Kasım 1913) Osmanlı memleketinde bulunması ve resmi görevleri haricinde mesleğini icra etmesi halinde her türlü vergiyi vermesi gerektiği konusunda görüş bildirmiştir¹⁵⁴.

Aydın Vilayeti tarafından da 20 Eylül 1914 tarihinde İzmir Yunan Konsoloshanesi Tercümanı Mösyö Perikle Pagoblo'dan yol vergisi alınıp alınmayacağı konusunda Hariciye Nezareti İstişare Odası Hukuk Müşavirliği'nden görüş istenmiştir. Ancak bu konuda 9 Ağustos 1863 tarihli Nizamname, konsoloshane tercümanlarının konsoloshanenin mensup olduğu devlet vatandaşları hakkında yapılan muameleden farklı bir muameleye tabi olamayacakları belirtilmişti. Devletler Hukuku Genel Usulleri gereğince de konsoloshane tercümanları hiçbir imtiyaza sahip değillerdi. Ayrıca Yunanlılar yol vergisini ödemekle mükellef idiler. Bu gerekçelerden dolayı, Hariciye Nezareti İstişare

¹⁵² BOA. *HR. HMŞ. İŞO*. Dos.80, no.4.

¹⁵³ BOA. *HR. HMŞ. İŞO*. Dos. 81, no.5. Lef.1-2

¹⁵⁴ Aynı Belge. Lef.3-8; BOA. *HR. HMŞ. İŞO*. Dos.80, no.3.

Odası Hukuk Müşavirliği tarafından, Yunan vatandaşlarından olan tercüman Mösyö Perikle Pagoblo'dan yol vergisinin talep edilmesi hakkında görüş bildirilmiştir¹⁵⁵.

Kavala yolu ile Osmanlı memleketine gelen İslam Muhacirleri'nden pasaport vizesi harcı olarak mahalli memurlar tarafından beş frank alınıyordu. Bu konu Kavala Şehbenderliği tarafından Atina Sefareti'ne bildirilmiştir. Bunun üzerine Atina Sefareti tarafından usul ve nizamaya aykırı olan bu durumun ortadan kaldırılması için mahalli hükümet nezdinde teşebbüse geçilmiştir. Bunun sonunda Yunan Hükümeti tarafından Osmanlı vatandaşlarından ve İslam Muhacirleri'nden pasaport vizesi ismi altında bir verginin alınmaması için mahalline gerekli emir verilmiştir. Ayrıca bu konu hakkında Yunan Hükümeti tarafından, Atina Sefareti bilgi sahibi yapılmıştır. Bu arada Mösyö Venizelos tarafından İstanbul'daki Yunan Sefareti'ne verilen dilekçede, İstanbul'dan dönen Yunan vatandaşlarına zorluklar çıkarıldığı ve bunlardan bir takım fuzuli vergilerin alındığı bildirilmiştir. İstanbul'daki Yunan Sefareti tarafından da Hariciye Nezareti'nden, Yunanistan'da Osmanlı vatandaşlarına gösterilen kolaylığın, Osmanlı yönetimi tarafından Osmanlı memleketinde bulunan Yunanlılara da gösterilmesi istenmiştir. Yunan Sefareti'nin bu talebi üzerine 12 Aralık 1914 tarihinde Hariciye Nezareti tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bilgi verilmiştir¹⁵⁶. Dâhiliye Nezareti de 16 Aralık 1914 tarihinde İstanbul Vilâyeti Polis Müdürlüğü'nden, Osmanlı memleketinde bulunan ve yurt dışına çıkmak isteyen Yunanlıların hangi işleme tabii tutuldukları konusunda bilgi istemiştir¹⁵⁷. İstanbul Vilayeti Polis Müdürlüğü 28 Aralık 1914 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne, Yunanlılar hakkında iddia edilen muamelelerin yapılmadığını, İstanbul'dan gitmek isteyenlerin pasaportları, diğer evrakları ve vergi borçlarını ödediklerine dair makbuz ilmühaberleri ile birlikte müdürlüğe başvurduklarını, bu işlemin sadece Yunanlılar için değil, bütün yabancı devlet vatandaşları hakkında tatbik edilmekte olduğunu, ayrıca yabancıların ellerinde bulunan vesikaların Hariciye Nezareti Tabiiyet Müdürlüğü tarafından tasdik edilmesinin talep edildiğini bildirmiştir¹⁵⁸. İstanbul Vilayeti Polis Müdürlüğü'nün vermiş olduğu bu bilgi, Dâhiliye Nezareti tarafından 30 Aralık 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir¹⁵⁹. Bu konu hakkında aydınlatıcı bir bilgi de, Galata ve Sirkeci Pasaport Memurları tarafından verilen bilgiye dayanılarak, İstanbul Vilayeti tara-

¹⁵⁵ BOA. *HR. HMŞ. İŞO*. Dos.80, no.2.

¹⁵⁶ BOA. *DH. İD*. Dos.63, no.46. Lef.1.

¹⁵⁷ Aynı Belge. Lef.2.

¹⁵⁸ Aynı Belge. Lef.3.

¹⁵⁹ Aynı Belge. Lef.4.

findan 2 Ocak 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda yer almıştır. İstanbul Vilayeti'nce Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiş olan bu yazıda, İstanbul'dan dönecek olan Yunanlıların Tabiiyet Kalemi'ne müracaat ederek, yüz kuruş vergi ile birlikte yol ve temettü vergilerini ödedikten sonra, zaptiye tarafından dönmelerine müsaade olunduğu ifade edilmektedir¹⁶⁰.

Bunun yanında Şehremini Tahsil Şubesi tarafından 12 Temmuz 1925 tarihinde, İngiliz Sefareti Kavaslarından Sefer Efendi'ye bir ihbarname tebliğ edilmiştir. Bu ihbarnamede Sefer Efendi'den tedrisat vergisi ve yol vergisi karşılığı olmak üzere 1.000 kuruşun tediye edilmesi istenmiş, ayrıca bu bedel ödenmediği takdirde emvaline haciz konulmak sureti ile satılacağı ve bu bedelin tahsil edileceği bildirilmiştir. İngiliz Sefareti de sefaret müstahdeminin bu gibi mükellefiyetlerden istisna olduğunu Hariciye Vekâleti'ne bildirmiş ve Sefer Efendi hakkındaki işlemin icra edilmemesini talep etmiştir. İngiliz Sefareti'nin bu talebi hakkında, Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhaslığı tarafından 25 Temmuz 1925 tarihinde İstanbul Vilayeti'ne bilgi verilmiştir¹⁶¹.

İngiltere Sefaret kapıcısı olan ve İstanbul'un Şişhane Senti'nde bulunan Kasapyan Hanı'nda ikamet etmekte olan John Mamo'dan da 1928 senesine ait 1.000 kuruş miktarında olan yol vergisi istenmiştir. Bu sebepten dolayı İngiltere Sefareti'nin talebi üzerine, Hariciye Vekâleti tarafından 21 Şubat 1929 tarihinde İstanbul Vilayeti'nden, John Mamo'nun 1928 yılı Ocak ayında İngiltere Sefareti hizmetine girdiği ve bu gibilerden yol parası alınması henüz halledilmiş bir mesele olmadığından, meselenin halline değin bu konunun tehir edilmesi istenmiştir¹⁶². Ancak bu talebin İstanbul Vilayeti tarafından yerine getirilmediği görülmektedir. Çünkü bir müddet sonra İngiltere Sefaret Kâtiplerinden M. Break, Hariciye Vekâleti'ne gelmiş ve burada "İngiltere Sefareti kapıcısı John Mamo'nun eşyasının 10 Mart 1929 günü öğleden sonra Maliye memurları tarafından müzayede edileceğini ve bu meselenin henüz çözüme kavuşmadığı için, çözümüne kadar durdurulmasını" talep etmiştir. Bunun üzerine Hariciye Vekâleti tarafından 10 Mart 1929 tarihinde İstanbul Vilayeti'ne konu hakkında bilgi verilmiştir¹⁶³.

¹⁶⁰ Aynı Belge. Lef.5.

¹⁶¹ BOA. *HR. İM.* Dos.152, no.21.

¹⁶² BOA. *HR. İM.* Dos.230, no.23. Lef.1-2

¹⁶³ Aynı Belge. Lef.3-4.

9.SONUÇ

Tarih boyunca muhtelif devletler tarafından, kamu görevlerini yerine getirmek için, vatandaşlardan çeşitli isimler altında vergi toplanmıştır. Bu uygulama Orta Çağ'daki Türk Devletleri'nde de görülmektedir. Osmanlı Dönemi'nde de halktan iki çeşit vergi alınmakta idi. Bunlardan biri kaynağını İslam Dini'nden alan şer'i vergi, diğeri de örfi vergidir. Ancak Tanzimat'tan sonraki dönemde, Türk mali sisteminde reform çalışmaları başlamış ve buna bağlı olarak da vergi çeşitliliği artmıştır. Bu dönemde uygulamaya konulan vergilerden birisi de yol vergisidir. Yol vergisi uygulaması Cumhuriyet Dönemi'nde de varlığını devam ettirmiştir.

Yol vergisi, vergi mükellefleri tarafından nakden ve bedenen yerine getirilen bir yükümlülüktür. Ancak yol vergisi mükelleflerinde Osmanlı Dönemi'nde nakdi yükümlülük, Cumhuriyet Dönemi'nde ise bedeni yükümlülük ön planda idi. Yol vergisi uygulamasının başladığı ilk dönemlerde, vergi mükellefinin yük, araba ve binek hayvanı da vergi mükellefiyetine tabii tutuluyordu. Yalnız daha sonra bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Yol vergisi, vatandaşların gelir düzeyine bakılmaksızın, her vatandaşın eşit miktarda alınmıştır. Yol vergisinin bu özelliği, verginin tahsil edilmesinde önemli problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunun için bazı yıllarda tahakkuk eden yol vergisi miktarı ile tahsil edilen yol vergisi miktarı arasında önemli farklar meydana gelmiştir.

Bu arada 1913 yılından itibaren yol vergisi miktarını tespit etme ve tahsil etme yetkisi Vilayet İdaresi Kanunu ile vilayetlere verilmiştir. Bazı sancak ve vilayet yöneticilerinin, Osmanlı Dönemi'nde yol vergisi miktarını arttırmak ve yol inşası için bedeni mükellefiyetten faydalanmak için yapmış oldukları teşebbüsler ise, merkezi yönetim tarafından kabul edilmemiştir. 1910'lu yıllarda, vilayetlere ait olan yol vergisini tahsil etme yetkisinin, belediyelere terk edilmesi de gündeme gelmiştir. Ayrıca İstanbul'un yol vergisini tahsil etme görevi, İstanbul Şehremaneti'ne bırakılmıştır. Ancak İstanbul Şehremaneti'nin tahsil ettiği yol vergisinin %40'ı İstanbul Vilayeti'ne tahsis edilmiştir.

Vergi mükellefi olan vatandaşlar, yol vergisi mükellefiyetinden kurtulmak için, türlü bahaneler göstererek merkezi yönetime başvurmuşlardır. Ayrıca yol vergisi konusunda vergi mükellefleri yeteri kadar aydınlatılmadığı için, bazı zamanlarda kötü niyetli insanlar tarafından vatandaşlar istismar edilmişlerdir.

Yol vergisi Osmanlı vatandaşlarından tahsil edildiği gibi, yabancı devlet vatandaşlarından da tahsil edilmiştir. Ayrıca yabancı devletlerin sefaretlerinde çalışan görevlilerde, yol vergisi mükellefi olmuşlardır. Ancak yabancı devletle-

rin vatandaşlarından ve yabancı devletlerin sefaret görevlilerinden yol vergisi, mütekabiliyet kaidesine göre tahsil edilmiştir. Bazı zamanlarda yabancı devletlerin sefaretlerinde çalışan yabancı kökenli vatandaşlar ile burada çalışan Osmanlı vatandaşlarından yol vergisinin tahsil edilmesi konusunda, çeşitli ihtilaflar meydana gelmiştir. Ortaya çıkan ihtilaflar yerel ve merkezi yönetim tarafından Hariciye Nezareti'ne bildirilmiş ve bu ihtilaflar Hariciye Nezareti İstişare Odası Hukuk Müşavirliği'nde çözüme kavuşturulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında, memlekette karayolu yapmak için yürürlüğe giren ve çeşitli isimler altında Cumhuriyet Dönemi'nde de varlığını sürdüren yol vergisi, vergide adalet ilkesine uygun olmayan bir vergi olarak, Türk mali tarihindeki yerini almıştır. ©

KAYNAKLAR

1. ARŞİV BELGELERİ

a. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

İ.HUS. (İrade-Hususi).

DH. MKT. (Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi).

DH. İD. (Dâhiliye Nezareti İdarî Kısım Evrakı)

DH. UMVM. (Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti).

DH. MB. HPS. M (Dâhiliye Nezareti Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti).

DH. MUİ. (Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi).

HR. HMŞ. İŞO (Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası).

HR. İM. (İstanbul Murahhaslığı).

TFR.1.SL (Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı).

b. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Muamelat Genel Müdürlüğü

2. SÜRELİ YAYINLAR

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası

Resmi Gazete (Ceride)

3. KİTAPLAR ve MAKALELER

AKINTÜRK, Turgut, *Hukuka Giriş*, (Editör; Neval Okan), Eskişehir 2002,

ÇADIRCI, Musa, "Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt; 15, Sayı;26, Ankara 1991, s.153-167.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2005.

KAZICI, Ziya, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, İstanbul 1977.

KAZICI Ziya, ŞEKER, Mehmet, *İslam-Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1981.

KILIÇ, Selda, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Vilâyet Bütçeleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt;20, Sayı;31, Ankara 2000, s.193-207.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, Ankara 1990.

ORTAYLI, İlber, *Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Ankara 1974.

ORTAYLI, İlber, *Türkiye İdare Tarihi*, Ankara 1979.

ÖREN, Murat, *Cumhuriyet Dönemi'nde Yol Vergisi Kanunu ve Uygulaması*, İstanbul 1990, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.)

ŞENER, Abdüllatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990

TEZEL, Yahya S, *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul 2000.

Türkiye Cumhuriyeti Büyük Millet Meclisi Tarafından Ahiren Kabul Edilen Yeni Vergi Kanunları, İstanbul 1926.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969.

Türkçe Sözlük, Cilt; 2, Ankara 1998.

Ek.1

Tarîk Mükellefiyet-i Nakdîsi Hakkında Kanûn Sureti¹⁶⁴.

Birinci Madde: Memâlik-i Osmâniye'de mütetekkin bilumûm nüfûs-i zükûr on sekiz yaşından altmış yaşına kadar târik bedel-i nakdîsi ile mükellef tutulacaktır. Sakatlar ve silâh altında bulunan efrâd-ı askeriye tarîk mükellefiyetinden muâf tutulacaktır. Tarîk bedel-i nakdîsinin hadd-i asgarîsi on iki ve hadd-i azamîsi kırk kuruş olup her vilâyette alınacak bedel mecâlis-i umûmîce tayin olunur.

İkinci Madde: Tarîk bedel-i nakdîsi Tahsîl-i Emvâl Kanûnu ahkâmına tevfi-kan ağustos zarfında defaten tahsîl edilecektir. Mülkiye, ilmiye memûrîni ile sunûf-i muhtelif erkân ve ümerâ ve zabîtanı gerek müstahdem olsun gerek mazûl ve mütekaid ad olsun tarîk bedel-i nakdîleri ağustos maaşını alacakları vilâyette tarîk bedeli için meclis-i umûmî-i vilâyet tarafından tayin olunan miktar dairesinde maâşlarından tevkif edilmek sûreti ile ahz ve tahsîl kılınacaktır. Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne ve Evkaf Nezâreti ve Ziraat Bankası ve Emniyet Sandığı ve Hicâz Demiryolu ve Seyr-i Sefâin İdâresi ve Vilâyet ve Belediye Memurlarının tarîk bedeli kezâlik ağustos maâşlarından tevkif olunacaktır.

Üçüncü Madde: Tarîk bedel-i nakdîsi mükellefi hangi vilâyet nüfûsunda mukayyed ise o vilâyete ait olacak ve fakat madde-i sâbıkanın son fıkrasında muharrir olduğu veçhe ile maâşâtından tevkifât icrâsı sûreti ile tahsîl olunan bedelât-ı nakdîye tevkifâtının icrâ olunduğu vilâyete ait bulunacaktır.

Dördüncü Madde: Tarîk bedel-i nakdîlerini vermekten istinkâf eden ve ka-bil-i hacz emvâli bulunmayan mükeleffin hükümet tarafından cebren kazâları dâhilinde kasaba ve karyelerine en karîb mahallerde vâkî tarîk veya sair inşâât mahallerine sevk edilerek oralarda deynlerini ifâ edinceye kadar amele sıfâtı ile çalıştırılacaktır. Bu gibilerin ücreti amele-i saireye verilen ücretin aynı olacak ve tarîk bedel-i nakdîsinden olan deynleri iş bu ücretin nısfı tevkif edilmek sûreti ile tahsîl ve istiska olunacak ve içlerinden mezkûr ücretin nısfından fazlasını deynlerinin tesviyesine hasr etmek isteyenlerin isâf edilecektir.

Beşinci Madde: Turuk-ı Vilâyet hissesi olarak Emlâk Vergisi ile Temettu Vergisinin mikdâr-ı aslilerine yüzde beş nispetinde zam olunacaktır. 5 Ramazan Sene 330 tarihli Harp Vergisi Kanununun Üçüncü ve Sekizinci Maddeleri mûcibince icra olunacak tevkifâtın bâliğ olduğu miktara yüzde beş nispetinde zam icrâ edilecektir. İş bu munzam vergiler birinci madde de muharrir tarîk bedel-i

¹⁶⁴ BOA. *DH. İD.* Dos.170, no.8. Lef.1; BOA. *DH. MB .HPS. M.* Dos.12, no.13.

nakdîsinden ayrı olup Emlâk ve Temettu Vergilerinin tahsîl ve Harp Vergisi Kanununun Üçüncü ve Sekizinci Maddeleri mucibince tevkifâtın icrâ edileceği mahallere ait olacaktır.

Altıncı Madde: İş bu kanûn bin üç yüz otuz senesinden itibaren mevki-i icrâya vaz olunacaktır.

Yedinci Madde: Tarîk Bedelât-ı Nakdîsi hakkında iş bu kanûna muhâlif bilcümle ahkâm-ı kanûniye ve nizâmiye mefsûhtur.

Sekizinci Madde: İş bu kanûnun icrâ-i ahkâmına Dâhiliye ve Maliye Nâzırları memurdur.

Meclis-i Umûmi'nin küşadında kanûniyeti teklif edilmek üzere iş bu lâyiha-i kanûniyenin muvakkaten mevki-i meriyete vazını ve kavânîn-i devlete ilâvesini irâde ederim.

14 Rebî-ül âhır sene 1332/ 27 Şubat sene 1329

Mehmed Reşâd

Dahiliye Nâzırını ve Maliye Nâzırını Vekili

Sadr-ı azam

Talat

Mehmed Saîd